

Cultureel erfgoed

Uitleg over de inhoud en betekenis van Cultureel erfgoed
binnen de beeldende vakken

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

Cultureel erfgoed

Uitleg over de inhoud en betekenis van Cultureel erfgoed binnen de beeldende vakken

Gerrit Dinsbach
Astrid Rass
Maarten Tamsma
Stéfanie van Tuinen

November 2008

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

© 2008 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Mits de bron wordt vermeld is het toegestaan om zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren dan wel op andere wijze te verveelvoudigen.

Auteurs: Gerrit Dinsbach, Maarten Tamsma, Astrid Rass, Stéfanie van Tuinen

Vormgeving: Axis Media-ontwerpers, Enschede

Eindredactie: Astrid Rass

Speciale dank aan de docenten en anderen die op de een of andere manier hebben meegewerkt aan de totstandkoming van deze publicatie, met name:

Marian Bakens, Liesbeth Bijwaard, Yvonne Lebbink, Tineke Steenbergen,
Renda Wolthaus, Jan Blaauwgeers, Ed van Calck, Jos Duurkoop

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door het Ministerie van Onderwijs & Wetenschap

Informatie:

SLO

Secretariaat VO-onderbouw

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 553

Internet: www.slo.nl

E-mail: vo-onderbouw@slo.nl

AN: 4.4730.125

Inhoud

Voorwoord	5
1. Inhoud en betekenis van Cultureel erfgoed	7
1.1 Het begrip Cultureel erfgoed	7
1.2 Relaties Cultureel erfgoed en Beeldende vakken	8
2. Uit de UNESCO-lijst	11
2.1 Mondiale voorbeelden	11
2.2 De Nederlandse UNESCO-lijst	12
3. Andere Nederlandse voorbeelden	17
4. Dichter bij huis	19
4.1 Onroerend goed	19
4.2 (Ont)roerend goed	24
5. Handvatten voor het ontwikkelen van een eigen programma	29
5.1 Visies van de school en de docenten beeldende vakken	29
5.2 Bijstelling van het huidige programma	30
5.3 Aandachtspunten voor bijstelling	33
Bijlage 1:	
Erfgoed en betekenis	37
Bijlage 2:	
Visietekst NVTO/VLBV	39
Bijlage 3:	
Literatuur en websites	41
Bijlage 4:	45
Lesvoorbeelden	45

Voorwoord

De aanleiding

De plaats van Cultureel erfgoed in het curriculum van de beeldende vakken is onduidelijk en als gevolg daarvan in de praktijk onderontwikkeld.

Aandacht besteden aan Cultureel erfgoed heeft binnen het onderwijs een weinig substantieel en zeer toevallig karakter. NVTO en VLBV wijten dat voor een deel aan het inhoudelijk complexe karakter van erfgoedprojecten: andere schoolvakken, met name uit het leergebied Mens en Maatschappij zijn er bij betrokken en achtergrondinformatie over de te behandelen onderwerpen heeft vaak een specifiek en specialistisch historisch karakter. Als beeldende vakken in projecten een rol spelen, dan gaat het meestal om een ondersteunende functie.

Daarnaast kan de verwaarloosbare plaats van Cultureel erfgoed te maken hebben met prioriteitsstelling als gevolg van het imago “er zijn belangrijker inhoud in het curriculum van de beeldende vakken”.

Dat alles maakt het voor individuele docenten moeilijk en onaantrekkelijk tijd en energie te besteden aan het opzetten, uitvoeren en evalueren van lessen die de betekenis van Cultureel erfgoed voor het beeldend onderwijs tot zijn recht laat komen. Deze publicatie bevat een omschrijving van die betekenis geïllustreerd met praktijkvoorbeelden, gevolgd door handvatten voor zelf ontwikkelen en uitvoeren van lessen.

We beginnen met een korte introductie van het begrip Cultureel erfgoed en beschrijven de betekenis van Cultureel erfgoed voor de Beeldende vakken en andersom. De UNESCO heeft een lijst vastgesteld waaruit we voorbeelden halen, eerst wereldberoemde buiten onze grenzen en daarna enkele uit de Nederlandse UNESCO-lijst. Er zijn ook voorbeelden te noemen die de lijst (nog) niet gehaald hebben, maar toch zeer de moeite waard vanuit een betekenisvolle relatie met de Beeldende vakken. Deze voorbeelden zijn zo geselecteerd dat ze (ook) in Nederland te vinden zijn, liefst in de eigen omgeving. Dat geeft gelegenheid tot een *concrete* confrontatie van de leerling met dat Cultureel erfgoed.

Opdrachten die de eigen omgeving betreffen zal de docent voor een deel zelf moeten samenstellen. Om daar ondersteuning voor te bieden geven we tot slot enige handvatten.

1. Inhoud en betekenis van Cultureel erfgoed

In dit hoofdstuk beginnen we met een korte introductie van het begrip Cultureel erfgoed. Daarna besteden we aandacht aan de betekenis van Cultureel erfgoed voor de Beeldende vakken en andersom.

1.1 Het begrip Cultureel erfgoed

Cultureel erfgoed, wat is dat?

Iedereen die op zoek gaat naar een antwoord zal verschillende definities tegenkomen. Bijvoorbeeld: "Cultureel erfgoed zijn de sporen uit het verleden van menselijke handelingen en gedragingen die we als samenleving of als individu de moeite van het bewaren waard vinden."¹

Dat kunnen voorwerpen zijn in musea, archeologische vondsten, archieven, monumenten en landschappen. Maar ook de daaraan verbonden gebruiken, verhalen en gewoonten. Zo wordt ook wel onderscheid gemaakt tussen het materieel en immaterieel Cultureel erfgoed.

Cultureel erfgoed: de betekenis

De wereld waarin we nu leven is het product van menselijk handelen. Dit menselijk handelen heeft altijd betekenis en laat sporen na. Die leren ons verschillende oplossingen van problemen te zien waarmee vorige generaties te kampen hadden. Ze tonen hoe ieder mens *zelf* vorm geeft aan de wereld waarin hij/zij leeft. Daardoor is Cultureel erfgoed geschikt materiaal om leerlingen te laten oefenen met het duiden van de wereld om hen heen. Het vertelt ons iets over wie we zijn en hoe we zo zijn geworden: het maakt leerlingen bewust van hun identiteit.

Erfgoed Nederland² noemt in dit verband 6 betekenissen³, o.a. "Cultureel (erfgoed draagt bij aan onderling respect en waardering)" en "Sociaal (erfgoed heeft invloed op herkenning, erkenning en waardering)".

Cultureel erfgoed: verschijningsvormen

Zoals vermeld kent Cultureel erfgoed verschillende verschijningsvormen: immaterieel (zoals liederen, rituelen, verhalen, overtuigingen,...) en materieel erfgoed. De laatste categorie wordt onderverdeeld in roerend en onroerend erfgoed.

Voorbeelden:

- Roerend: foto's, films, muziekinstrumenten, boeken, schilderijen, beelden, sieraden, munten, zegels, meubels, relikwieën
- Onroerend: historische steden, monumenten, landschappen, molens, waterwerken.

¹ Zie o.a. 'Erfgoed in de klas -Een handboek voor leerkrachten' Hereduc, 2005 en P. Mols "Erfgoed is overal" SLO 2002

² Zie www.erfgoednederland.nl

³ Voor de volledige tekst: zie bijlage 1 Erfgoed en betekenis

Cultureel erfgoed kan ook worden onderverdeeld in verschillende domeinen van het leven waarop het erfgoed betrekking heeft of heeft gehad: religie, sport en spel, kunst en cultuur, enzovoort.

Cultureel erfgoed: dichtbij of ver weg

Soms kom je, al lopend door je woonomgeving, voorbeelden van erfgoed tegen: het vooroorlogse pand op de hoek van de straat, de overblijfselen van de katoenfabrieken in het centrum of het standbeeld in het park. Naast erfgoed van nationale of zelfs internationale betekenis is er ook regionaal en lokaal erfgoed. Erfgoed kan zelfs *persoonlijk* zijn, foto's van opa toen die nog leefde en werkte, de armband van oma. Juist het plaatselijke en persoonlijke erfgoed levert materiaal op om leerlingen te laten oefenen met het geven van betekenis aan de wereld waarin ze leven. Vanuit deze herkenbare situaties kunnen dan meer regionale, nationale of zelfs internationale "stappen" gezet worden.

Cultureel erfgoed: hoog en laag

In "Erfgoed in de klas - een handboek voor leerkrachten" wordt gesteld⁴ dat Cultureel erfgoed een flinke plek verdient in de opvoeding van onze kinderen en jongeren. Het gaat de schrijvers zowel om 'hoge' als om 'lage' cultuur, zowel om Michelangelo en Le Corbusier als om bakovens en trouwboekjes. Het gaat ook zowel om tastbare als om niet-tastbare dingen: oude foto's en standbeelden, maar ook liedjes, verhalen en nog veel meer.

De schrijvers hebben het dus lang niet alleen over monumenten en kunstwerken, maar in alle gevallen gaat het om iets uit het verleden.

1.2 Relaties Cultureel erfgoed en Beeldende vakken

Of iets Cultureel erfgoed is heeft dus meer te maken met de waarde en betekenis die we aan deze voorbeelden geven, dan aan de fysieke vorm en inhoud ervan. Die betekenis kan van maatschappelijke, wetenschappelijke of persoonlijke aard zijn. En het gaat zowel om 'hoge' als om 'lage' cultuur. Dat roept twee vragen op:

1. de vraag naar de betekenis van Cultureel erfgoed voor de Beeldende vakken: is het zinvol om er tijd aan te besteden in onze lessen?
2. Maar ook andersom, want op steeds meer scholen wordt incidenteel of regelmatig tijd gereserveerd voor vakoverstijgende projecten: is het de moeite waard voor een project op het gebied van Cultureel erfgoed om de beeldende vakken er bij te betrekken?

Die laatste vraag is van belang voor alle betrokkenen: de docent beeldende vakken, collega's van de andere vakken en -niet te vergeten- de leerlingen.

Betekenis van Cultureel erfgoed voor de Beeldende vakken

Kunst is een onderdeel van cultuur. Dus niet alles wat met cultuur te maken heeft, heeft een relatie met kunst.

Nog sterker: kunst is *persoonlijk* (uitgaande van de maker) en *vernieuwend*. Cultureel erfgoed betreft zaken uit het *verleden* die we willen bewaren, zo authentiek mogelijk.

⁴ De tekst van dit handboek is te kopiëren van de bijbehorende website www.hereduc.net.

En het Cultureel erfgoed dat het meest in de belangstelling staat, is het erfgoed waarvan we vinden dat het juist typerend is *voor ons allemaal*. Hebben de beeldende vakken dus per definitie niets van doen met Cultureel erfgoed?

In de visie van NVTO/VLBV beperken de beeldende vakken zich niet tot kunst: het gaat er om dat de leerling 'beeldwijs' wordt in de ruime zin van het woord.⁵ De vraag of een object kunsthistorische waarde heeft is weliswaar interessant, maar geen kwestie van "go no go". Welke criteria kunnen we dan wel hanteren voor een antwoord op die vraag?

- Een Cultureel erfgoedobject kan de leerling boeien. Het gaat om dingen die 'echt' zijn en geen reproductie. Ze staan soms dicht bij de leefwereld van de leerling. Je kunt het in je eigen omgeving tegenkomen en ook musea op dit gebied geven – in tegenstelling tot kunstmusea – nu juist aandacht aan 'gewone' dingen i.p.v. alleen 'hogere'.
- Het historisch aspect: de (eventueel 'lage') cultuur is niet die van de leerling zelf, maar van de ouders, bejaarde plaatsgenoten etc. Als leerling leer je iets meer te begrijpen van de vorige generatie(s). Het maakt je eigen dagelijks leven iets minder vanzelfsprekend.
- Omdat Cultureel erfgoed uiteenlopende interessante aspecten vertoont (vormgeving, maatschappelijke context etc.) is het een geschikt onderwerp voor projectonderwijs. Als de leerlingen de samenhang tussen die aspecten ervaren en/of inzien, dan is het effect vaak een hogere motivatie. Dat kan overigens ook *binnen* een beeldend vak worden nagestreefd.
- Die breedte van interessante aspecten maakt je bewust van "andere tijden of werelden" met dingen die we nu gelukkig "kwijt zijn", maar ook dingen die we helaas "verloren hebben". M.a.w. Cultureel erfgoed kan je met andere ogen naar het huidige leven laten kijken. De achtergronden waaruit dit erfgoed voort is gekomen, zijn inspiratiebronnen om na te gaan hoe jij vanuit jouw context daarmee om zou gaan. Zo kan je tot eigen ideeën en beelden komen.

Waaraan zijn objecten te herkennen die aan deze criteria voldoen?

"Werelderfgoed is de naam van zaken op aarde die van uitzonderlijke universele waarde worden beschouwd voor de mensheid. Deze zaken zijn ingeschreven op de Lijst van het Werelderfgoed van UNESCO om te worden beschermd, zodat toekomstige generaties er net zo van kunnen genieten als wij." (Internet, 2008)

Het blijkt dat door instellingen zoals de UNESCO met erg ruime definities wordt gewerkt. Daarom kijken we in het volgende hoofdstuk naar enkele officiële voorbeelden uit die UNESCO-lijst om meer grip op de zaak te krijgen.

⁵ Zie verder bijlage 2 Visietekst NVTO/VLBV

2. Uit de UNESCO-lijst

De UNESCO-lijst is te vinden op <http://whc.unesco.org/en/list>. De Werelderfgoed Lijst ("World Heritage List") omvat 679 cultuurmonumenten (gebouwen e.d. zoals de Chinese Muur), 174 natuurmonumenten (zoals de Grand Canyon) en 25 zogeheten gemengde monumenten ("mixed sites" zoals de berg Athos met zo'n twintig kloosters) in 145 landen. Sinds november 2007 hebben 185 landen de Werelderfgoedovereenkomst ("World Heritage Convention") geratificeerd. De lijst van monumenten groeit voortdurend.

Veel zaken hebben weinig of niets met beeldende kunst te maken. Bovendien zijn ze op de lijst vermeld omdat er redenen zijn ze (extra) te beschermen. Kunstobjecten die weliswaar zeer de moeite waard zijn, maar "voldoende beschermd", komen dus niet op de lijst voor. Toch is de lijst voor ons interessant. Eerst een korte kenschets met enkele algemene voorbeelden en vervolgens zoomen we in op Nederland.

2.1 Mondiale voorbeelden

In de lijst staat bij elk object een korte beschrijving ("description") met soms ook een samenvatting van de motieven om het op de UNESCO-lijst op te nemen. Omdat die motieven niet "zuiver kunsthistorisch" zijn kan het een interessante aanvulling zijn op informatie uit kunstboeken.

Voorbeeld:

Sydney Opera House

- <http://whc.unesco.org/en/list/166>
- Wanneer er op "documents" geklikt wordt, dan krijgt men toegang tot een pdf-bestand van meer dan 25 Mb met een uitgebreide tekst (1254 bladzijden) "Sydney Opera House; Nomination by the government of Australia for inscription on the World Heritage List 2006".
- In de "description" staan soms links met nadere info. via de link <http://www.sydneyoperahouse.com/> kom je op een website met (onder "about us" en dan "building program") een te downloaden pdf-bestand "Utzon Design Principles" (93 bladzijden). Daarin staat informatie over de architect en zijn ideeën over het gebouw.

Op de lijst komen ook kunstobjecten voor die niet in onze kunstgeschiedenisboeken zijn opgenomen of daar maar een bescheiden plaats in hebben gekregen. Terwijl men er in het betreffende land kennelijk wel (zeer) veel waarde aan hecht. Bijvoorbeeld op de lijst van Oostenrijk staan naast het te verwachten paleis en de tuinen van Schönbrunn ook de historische binnensteden van Salzburg, Graz en Wenen.

De UNESCO-lijst staat in alfabetische volgorde van landen, met daaronder de objecten.

De lijst begint bij Afghanistan

- Minaret and Archaeological Remains of Jam (2002)
- Cultural Landscape and Archaeological Remains of the Bamiyan Valley (2003).

Die (al dan niet onverwachte of onbekende) vermeldingen geven aan wat men in het betreffende land de moeite van het bewaren waard vindt. En dat zegt iets over het zelfbeeld: “waarin zijn wij zo bijzonder dat we dat voor de hele wereld (werelderfgoed!) willen conserveren?”

Nu heeft iedereen een zelfbeeld, maar het interessante is in dit geval dat objecten pas op de lijst worden geplaatst als een voorstel beargumenteerd is en die argumenten voor de UNESCO overtuigend zijn. Hoe kijken wij en “de rest van de wereld” tegen ons eigen erfgoed aan, m.a.w. hoe staat het met de Nederlandse UNESCO-lijst?

2.2 De Nederlandse UNESCO-lijst

Sinds begin jaren '90 houdt Nederland zich actief bezig met de Overeenkomst over het Werelderfgoed van 1972. In 1992 bekrachtigde de Tweede Kamer de Overeenkomst. Vervolgens leverde ons land een Voorlopige Lijst in. De Nederlandse Voorlopige Lijst is gericht op vier thema's:

- Nederland -Waterland,
- de Republiek in de 17e eeuw,
- het Nieuwe Bouwen
- Archeologie.

In het thema 'Nederland - Waterland' spelen onder meer Polders en Droogmakerijen en Afwateringssystemen een belangrijke rol. Het thema 'Republiek in de 17e eeuw' is gericht op Stedenbouw en Landinrichting in onze Gouden Eeuw. Het 'Nieuwe Bouwen' is de stroming in de jaren '20 en '30 van de 20e eeuw waaraan vele Nederlandse architecten belangrijke bijdragen hebben geleverd. Het thema 'Archeologie' kan zich uitstrekken over alle (ondergrondse) sporen van de mens in het huidige Nederland, van de vroegste tijden tot ver in de 19e of zelfs 20e eeuw.

Ons Werelderfgoed telt nu zes sites⁶ in Nederland en één site op de Nederlandse Antillen.

1. Schokland (Noordoostpolder)
2. Stelling van Amsterdam (IJmeer)
3. Kinderdijk (Alblasserwaard)
4. Woudagemaal (Friesland)
5. Willemstad (Nederlandse Antillen)
6. De Beemster (Noord-Holland)
7. Rietveld Schröderhuis (Utrecht)

De eerste aangewezen Werelderfgoedsite in Nederland is Schokland, het voormalig Zuiderzee-eiland dat sinds 1940 / 1942 is opgegaan in de Noordoostpolder (toen Overijssel, nu provincie Flevoland). Schokland werd in 1995 op de Lijst van het Werelderfgoed geplaatst, vanwege de archeologische waarden, in combinatie met de strijd tegen het water.

⁶ Een “site” is een (niet virtuele) “locatie”.

Van het volgende vijftal zijn er vier verbonden met het thema 'Nederland – Waterland', waarvan één in combinatie met het thema 'Republiek in de 17e eeuw' (nl. de droogmakerij De Beemster).

Er is tot op dit moment één site verbonden met het 'Nieuwe Bouwen'.⁷

Het Rietveld Schröderhuis spreekt ons natuurlijk direct aan. Hierover staat op www.werelderfgoed.nl niet alleen de nodige kunsthistorische achtergrondinformatie (o.a. over Rietveld en de opdrachtgeefster), maar ook culturele info (b.v. waarom dit gebouw Cultureel erfgoed is) en bezoekmogelijkheden en –voorwaarden. Meer details staan op de website van het centraal museum (www.centraalmuseum.nl) waar ook digitaal een kijkwijzer is te vinden voor CKV gericht op de bovenbouw havo/vwo.⁸ Die is zeer de moeite waard.

Wijzer kijken

De kijkwijzer is bedoeld als voorbereiding op, maar ook als begeleiding bij een bezoek aan het Rietveld Schröderhuis. De inhoud kan ons aan het denken zetten hoe je vanuit de beeldende vakken en Cultureel erfgoed een object kan benaderen. De wijzer bestaat uit 6 onderdelen: Gerrit Rietveld, Het Rietveld Schröderhuis, De Stijl, Truus Schröder-Schräder, Meubels en Muziek.

In de wijzer staan twee verschillende soorten vragen, algemene en doordenkvragen. Ook worden er een aantal praktijkopdrachten gegeven. Hieronder enkele voorbeelden:

- De algemene vragen zijn beschrijvend van aard, bijvoorbeeld:
  - “Hoe verhoudt het gebouw zich ten opzichte van de andere huizen? Denk aan: kleur/vorm/materiaal/enz.”
  - “Op welke manier heeft Rietveld gespeeld met de indeling van de ramen? Vergelijk de ramen met die van je eigen huis of met die van een standaard rijtjeshuis.”
- Voorbeeld van een doordenkvraag: “In de buitenkant van het huis gebruikt Rietveld een aantal kleurelementen. Met welk doel?”
- Praktijkopdrachten:
  - “Maak foto's van je eigen huis. Van de façade, de buitenmuren en van de ramen. Als de foto's zijn geprint, maak je er een collage van. Deze foto's kun je gebruiken om duidelijk het verschil te zien tussen je eigen huis en het Rietveld Schröderhuis.”
  - “Bedenk en ontwerp je eigen Stijl huis. Dit huis moet voldoen aan de architectonische ideeën van De Stijl beweging. Denk vooral aan kleur en vorm, maar ook aan de technische aspecten zoals dragende muren en balken. Tevens moet het huis voldoen aan je eigen idealen van een perfect huis. Nadat je het huis hebt ontworpen, kun je het in overleg met je docent ook uitvoeren in bijvoorbeeld de vorm van een maquette.”

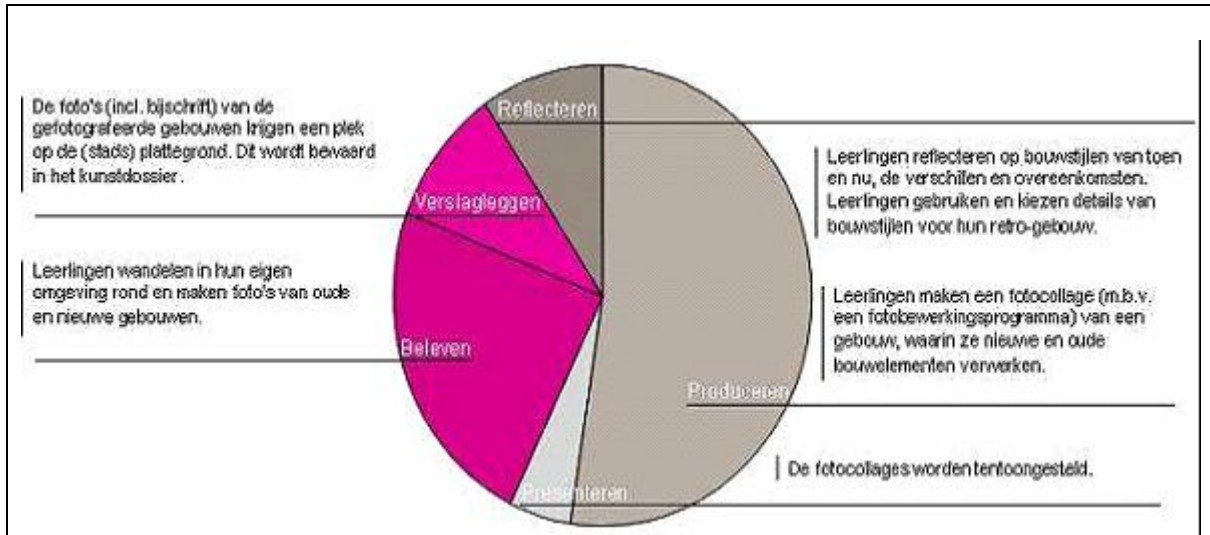
In de algemene vragen wordt soms naar een vergelijking gevraagd met de omgeving (die van het object of van de eigen omgeving van de leerling), in de doordenkvragen is het af en toe nodig om info op te zoeken over de achtergronden van kunstwerk, kunstenaar en/of opdrachtgever. De praktijkopdrachten sluiten aan op beide types van vragen.

⁷ Bron: Stichting Platform Werelderfgoed Nederland

<http://www.werelderfgoed.nl/pages/nl/werelderfgoed-nederland/themas.php>

⁸ http://www.centraalmuseum.nl/ContentFiles/RSH_Kijkwijzer2.pdf

De hierboven beschreven vragen en praktijkopdrachten kunnen gebruikt voor uitwerking van onderstaande SLO-opdracht: BACK TO RETRO. De indeling van activiteiten daarin is gebaseerd op de "Kunst- en cultuurschijf".⁹

"Ontwerp een gebouw met een mix van oude en nieuwe bouwstijlen"

Impuls

Maak een (stads)wandeling, bijvoorbeeld door een nieuwbouwwijk zoals 't Roombeek in Enschede.

Nodig een architect uit.

Bekijk werk van bekende architecten: Aldo van Eyck, Rem Koolhaas, Pi de Bruijn, e.a.

Bezoek het Schröderhuis van Rietveld te Utrecht.

Cultureel erfgoed: Oude gebouwen en bouwstijlen

Hedendaagse kunst: Nieuwbouw, onder architectuur gebouwd (denk aan particulier opdrachtgeverschap).

Tijdsindicatie: 6 x 100 min.

Doelgroep: Klas 2

Voor kennis: Leerlingen moeten een workshop fotobewerking gevolgd hebben.

Bronnen: Architectuurboeken, woonbladen, woonprogramma's.

Kinderdijk – molens

Ook andere onderwerpen hebben een betekenis voor de beeldende vakken.

Bijvoorbeeld het molencomplex Kinderdijk-Elshout, bestaande uit 19 monumentale molens en een historische infrastructuur voor de bemaling van de Alblasserwaard. In 1997 heeft UNESCO het molengebied op de Werelderfgoedlijst geplaatst. De Commissie stelde vast dat de site wordt gevormd door een uitzonderlijk, door mensen gemaakt landschap: "Dit landschap draagt een krachtig stempel van menselijk vernuft en vastberadenheid in waterafvoer en bescherming van het land door middel van waterbouwkundige technieken, en dit over een periode van bijna 1000 jaar." Kinderdijk omvat in hoofdzaak twee rijen parallel werkende molens. De acht molens van de Nederwaard (uit 1738) zijn ronde, bakstenen molens.

⁹ Voor een toelichting op dit schema zie paragraaf 5.2 Bijstelling van het huidige programma

De acht molens van de Overwaard (uit 1740) zijn achtkantig en rietgedekt. Hiernaast zijn er nog drie andere molens.

Voor buitenlanders zijn deze molens symbolen voor het Nederlandse gevecht tegen het water, voor ons zijn het clichés. Is dat een reden om er geen aandacht aan te besteden? Mag daarom dan ook aan de bijzondere vormgeving geen aandacht worden besteed in onze lessen? Is het misschien niet juist belangrijk dat cliché beelden van anderen over ons tegen het licht worden gehouden? Clichés kunnen bovendien veel te maken hebben met de werkelijkheid. Opdrachten die hierop gebaseerd zijn, kunnen ons imago ter discussie stellen, maar ook ons zelfbeeld. Bijvoorbeeld door de vraag “als molens van anderhalve eeuw geleden ons niet meer representeren, wat is nu dan wel typisch voor ons land, onze streek, onze woonplaats?” De behandeling van Kinderdijk zou dan net zo intensief moeten zijn als die van het Rietveld Schröderhuis.

Over Rietveld en zijn werk hebben we veel relevante informatie, voor een deel omdat het onderwerp onder onze vakkennis valt. Maar hoe zit dat met de andere sites van Cultureel erfgoed zoals Kinderdijk? De website www.werelderfgoed.nl bevat per site een beschrijving en allerlei informatie ingedeeld in categorieën, zoals:

- Werelderfgoed
- Geschiedenis
- Situering
- Publicaties
- Links
- Nadere informatie.

Stel dat er een molen in de omgeving van de school staat en/of in een excursie wordt opgenomen. Op de “Molenpagina” (<http://molen.startpagina.nl/>) is onder “De Molendatabase” over elke molen in Nederland detailinformatie te vinden. Een andere inspiratiebron is “De Hollandsche Molen” (<http://www.molens.nl/>).

Een opdracht over een qua erfgoed interessante molen (ook al is die niet kant-en-klaar voorhanden) is aantrekkelijk wanneer er een in de buurt staat. Maar misschien zijn er andere objecten in de omgeving die (nog) interessanter zijn om te gebruiken voor een opdracht in een beeldend vak en/of project.

3. Andere Nederlandse voorbeelden

In allerlei documenten over Cultureel erfgoed worden de meest uiteenlopende objecten genoemd die onder dat erfgoed vallen. Je “verdrinkt” soms in de mogelijkheden en krijgt het gevoel dat alles kan als het maar oud is. Van die opsommingen gaat pas inspiratie uit als er voorbeelden worden getoond. In dit verband is het 'ANWB Monumentenboek Nederland' de moeite waard¹⁰. Het boek toont en beschrijft ongeveer 200 monumenten uit de 19e en 20e eeuw met de nadruk op de ‘nieuwe’ monumenten uit de periode tussen 1850 en 1940. Gebouwen die typerend zijn en verbonden zijn met de Eeuw van het Vernuft (19^e eeuw) en de Eeuw van de Moderniteit (20^e eeuw). Veel monumenten uit die tijd zijn relatief onbekend. Het kunnen markante gebouwen zijn, maar ook grenspalen, sluizen, complete dorpen en benzinstations, die in dit boek in woord en beeld zijn terug te vinden. De objecten zijn geordend aan de hand van de negen thema's, huisvesting, verdediging, arbeid, sociale zorg, onderwijs, ontspanning, religie, infrastructuur en nutsvoorziening. Er worden cultuurhistorische achtergronden bij vermeld om duidelijk te maken waarom deze objecten van belang zouden zijn.

Hieronder een opsomming van de thema's met hier en daar paar voor de beeldende vakken bekende voorbeelden.

Thema's ANWB-boek	Subthema's en voorbeelden
Huisvesting	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Villa/Herenhuis (Rietveld Schröderhuis, Utrecht); ▪ Woning (Amsterdamse school); ▪ Woonwijk; ▪ Hofje; ▪ Buitenplaats (Berlage, Jachthuis St. Hubertus, Otterlo); ▪ Winkel/Warenhuis (F.J. Peutz, Het Glaspaleis, Heerlen); ▪ Flatgebouw; ▪ Keuken; ▪ Badhuis/zwembad
Verdediging	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kasteel; ▪ Fort/bunker; ▪ Vestingstad; ▪ Kazerne; ▪ Marine; ▪ Dijk; ▪ Sluis; ▪ Gemaal

¹⁰ Cor v Eldic, Michel Bakker, Meindert Stokroos “ANWB Monumentenboek Nederland; Monumenten uit de 19e & 20e eeuw” ANWB bv, Den Haag 2003

Thema's ANWB-boek	Subthema's en voorbeelden
Arbeid	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Boerderij; ▪ Fabriek (Brinkman & Van der Vlugt, Van Nellefabriek, Rotterdam); ▪ Beurs/handel (Beurs van Berlage, Amsterdam); ▪ Kantoor; ▪ Land- en tuinbouw; ▪ Molen (Kinderdijk); ▪ Pakhuis; ▪ Bouwmaterialen; ▪ Delfstoffenwinning; ▪ Scheepvaart
Sociale zorg	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bestuur (W.M. Dudok, Raadhuis Hilversum); ▪ Rechtspraak; ▪ Gezondheidszorg (Duiker en Bijvoet, Sanatorium Zonnestraal, Hilversum)
Onderwijs	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bibliotheek; ▪ Museum (Cuypers, Rijksmuseum Amsterdam); ▪ Plantenkas; ▪ Schoolgebouw (Jan Duiker, Openluchtschool, Amsterdam); ▪ Universiteit
Ontspanning	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bioscoop; ▪ Dierentuin; ▪ Horeca; ▪ Muziektent; ▪ Park; ▪ Sociëteit; ▪ Sportgebouw; ▪ Theater
Religie	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Begraafplaats; ▪ Kerk; ▪ Klooster; ▪ Synagoge
Infrastructuur	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Auto (benzinstation, Nijmegen); ▪ Brug; ▪ Grenspaal; ▪ Kanaal; ▪ Station (D.A.N. Margadant, Station Haarlem); ▪ Straatmeubilair (fontein, gietijzeren lantaarnpaal, urinoir, postbus); ▪ Vuurtoren; ▪ Weg
Nutsvoorziening	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Energie; ▪ Post/telefoon (Postkantoor Neude, Utrecht), ▪ Radio/televisie; ▪ Watertoren

Al lezend kom je er achter dat er heel wat monumenten in de buurt zijn. Zo kan het Raadhuis Hilversum van Dudok een voorbeeld zijn om 's te kijken hoe in mijn eigen plaats het raadhuis of gemeentehuis bekeken en besproken kan worden; misschien als contrast met de voorbeelden uit het boek.

4. Dichter bij huis

In de vorige hoofdstukken is de UNESCO-lijst als referentiekader genomen, maar dat gaat alleen over onroerend goed. Het materiële aspect van Cultureel erfgoed bevat ook roerend goed, zoals foto's, boeken, schilderijen, beelden, sieraden. De musea staan er vol mee: de Nachtwacht van Rembrandt is een onderdeel van ons gezamenlijk Cultureel erfgoed.

Erfgoed kan ook *persoonlijk* zijn, Rembrandts portret van Jan Six (1654) is nog steeds eigendom van de familie. Het bijzondere van roerend Cultureel erfgoed is dat het persoonlijk element veel meer voorkomt: foto's van opa toen die nog leefde en werkte, de armband van oma. Dat kan dus heel dicht bij de leerling staan.

In dit hoofdstuk hebben we het over zaken die voor de leerling dichter bij huis staan dan menig object "van mondiale betekenis". In 4.1 gaat het over bouwwerken in de directe omgeving van de leerling en in 4.2 over roerend goed met persoonlijke accenten.

4.1 Onroerend goed

In het vorige hoofdstuk zijn allerlei objecten genoemd waarvan voorbeelden in veel gevallen in de eigen omgeving zijn te vinden. Daar is toen al gesuggereerd om het eigen gemeentehuis met het raadhuis van Hilversum te vergelijken. Dat kan natuurlijk uitgebreid worden als we geen grenzen aan de tijd stellen (vergelijk je gemeentehuis met het Paleis op de Dam) en/of aan het gebied (Palazzo Pubblico, Siena). Zo kan een gebouw uit de eigen omgeving werken als een referentiekader voor bouwwerken die je niet zo vaak hebt gezien of zelfs alleen maar van plaatjes kent. Een praktijkopdracht hieraan gekoppeld kan zijn "breek het gemeentehuis af (in gedachten) en ontwerp iets er voor in de plaats".

Het aardige van de thema's uit het ANWB-boek is dat we voor een start in het onderwijsprogramma ook aan minder ingewikkelde onderwerpen kunnen denken zoals een lantaarnpaal. Voorwaarde is wel een inspirerende variatie aan voorbeelden. Denk in het geval van de lantaarnpaal ook aan buitenlampen van monumenten. Daar is de oorspronkelijke vorm vaak behouden gebleven ook al is er nu elektrisch licht ingebouwd.

De voordeur

"Klein beginnen" kan met straatmeubilair als inspiratiebron. Maar men kan het ook zoeken in onderdelen van gebouwen. Als voorbeeld de voordeur. Onderstaande opzet voor een opdracht heeft in de start niets te maken met Cultureel erfgoed.

Pas in een les die aansluit op de nabespreking worden verbanden gelegd.

Inleiding

Uit reclamefolders op internet:

- “Staat u er eigenlijk wel eens bij stil hoe gezichtsbepalend de deur van een woning is? Ook al lijken in een straat de huizen als twee druppels water op elkaar, elk huis krijgt zijn eigen uitstraling met een unieke voordeur. Deuren zijn dus een belangrijke sfeermaker voor uw woning. Vormgeving en kleur moeten aansluiten bij het eigen gezicht of karakter dat u uw woning wilt geven.”
- “Want een deur is het visitekaartje van uw woning. Bij de ingang van een monumentaal herenhuis past bijvoorbeeld een andere stijl, dan bij de entree van een riante villa, een authentieke boerderij of een moderne eengezinswoning.”

Opricht

Vergelijk de voordeuren in de wijk:

1. Wat valt je op?
2. Zijn er straten met veel of juist weinig verschillende voordeuren? Waar kan dat aan liggen?
3. Kies een voordeur die je heel mooi vindt en maak foto's van de deur en van de hele voorgevel.
4. Kies een voordeur die je goed vindt passen bij de rest van de gevel en maak ook daar foto's van.
5. Schrijf op om welke huizen het gaat (adres) en waarom je deze twee deuren hebt gekozen.

Nabespreking

Er kan een expositie van de foto's in het lokaal of op de gang worden gehouden met korte beschrijvingen. Het ingeleverde werk kan ook een basis zijn voor het uitzetten van een wandel- of fietstocht, waarbij de leerling die het betreffende adres heeft gekozen kort vertelt waarom. Als dit organisatorisch niet haalbaar is kan je ook denken aan de opdracht om diezelfde route individueel te laten volgen (als huiswerk). Naar aanleiding van expositie of fietstocht geeft elke leerling aan welke voordeur “top” is (waarbij niet gekozen mag worden voor de eigen inbreng). De resultaten van de opdracht en de uitslag van de verkiezingen worden nabesproken: niet alleen een analyse van de docent van wat kennelijk in de smaak valt, maar ook de diversiteit van vormgeving plus de vraag of de leerlingen dit “allang gezien hadden” of dat ze nu veel ontdekt hebben doordat ze “met andere ogen” hebben gekeken.

Een dergelijke opdracht heeft maar zijdelings te maken met Cultureel erfgoed, zeker in een nieuwbouwwijk. Een -in dit verband- onbruikbare opdracht? Nee, misschien zelfs “in tegendeel”. In de opbouw van een leerlijn Cultureel erfgoed kan gekozen worden om eerst de leerling:

- visueel gevoelig te maken voor de kenmerken van de eigen omgeving;
- bewust te maken van de grote verscheidenheid aan vormgevingsmogelijkheden en -keuzes.

Dat vormt een basis voor de vraag *waarom* voor een bepaalde vorm, kleur en/of materiaal is gekozen. Daar kan je op inspelen door voorbeelden van monumenten te bespreken waar achtergrondinformatie over beschikbaar is. Regionale verenigingen voor monumentenzorg en/of de gemeente kunnen je verder helpen. Toch bestaat de kans dat er in de naaste omgeving geen voorbeelden beschikbaar zijn.

Dan moet je volstaan met afbeeldingen en informatie over monumenten die voor de leerlingen niet bekend zijn. Dat hoeft geen probleem te zijn, want door de voorafgaande opdracht is de interesse gewekt en wil de leerling best wel verder kijken dan zijn straat lang is. Een voorbeeld van informatie over een onderwerp dicht bij de deur.¹¹

Deurkalf

Een deurkalf is een horizontale dwarsbalk of dwarsregel tussen de deur en het bovenlicht of bovenraam. Het maakt onderdeel uit van het kozijnwerk en geeft stevigheid aan het erboven gelegen glasraam dat soms is voorzien van houtsnijwerk of een gietijzeren levensboom. De deurkalf is meestal bewerkt met versieringen, een spreuk of een tafereel. Doel was om het huis te onderscheiden in een tijd dat er nog geen huisnummers bestonden.

De oudst versierde, nog bewaard gebleven deurkalven stammen uit het eind van de 16^e eeuw.

Een fraaie deurkalf is te bezichtigen op Zeedijk 39 in Amsterdam. De voorstelling bestaat uit een compositie van meelzakken, vaten, een korenmaat, een zeis, een dorsvleugel en een balans met schalen, attributen die verwijzen naar een grutterij.

Versieringen boven of rondom de deur kunnen dus heel betekenisvol zijn. Dat aspect kan meegenomen worden in een opdracht voor je eigen voordeur (als je later groot bent) en/of voor klaslokalen (welk vak wordt er binnen gegeven). De nabespreking van de resultaten van deze opdracht kunnen tegelijkertijd aanleiding zijn voor een les over verschillen in stiling vroeger en nu.

De hierboven beschreven activiteiten bestaan dus uit een onderzoekje door de leerling en daaraan gekoppelde keuzes, die worden uitgewisseld en nabesproken. Vervolgens verstrekt de docent achtergrondinformatie over bijzondere deuren. De doelstelling (visueel gevoelig maken voor kenmerken van de eigen omgeving) kan ook op heel andere manieren worden nagestreefd, bijvoorbeeld door eerst van twee of drie oude gebouwen in de omgeving (boerderij, herenhuis, kerk e.d.) de bijzonder vormgegeven voordeuren te fotograferen en te bespreken in de klas. Dat kan een opwarmer zijn om zelf rond te kijken etc.

Afhankelijk van de eigen omgeving is "gevelstenen" een aantrekkelijk alternatief voor deze opzet. Het voordeel van simpele opdrachten als voordeur is dat het relatief weinig eisen stelt aan de *productieve* beeldende vaardigheden van de leerling, maar wel zijn kijk op de omgeving prikkelt.

Een volgende stap is om in de omgeving een bepaald soort gebouwen te beschouwen (de boerderijen in het dorp, de fabrieksgebouwen in de industriestad etc.) en in te gaan op overeenkomsten en verschillen plus de achtergronden daarvan. De fietstocht die bij een eerder beschreven opdracht van deur tot deur ging, kan ook hier op van toepassing zijn, maar er zijn twee verschillen: het gaat om hele gebouwen plus bijzondere achtergrondinformatie. Dat scheidt de mogelijkheid om als opdracht een soort van VVV-folder te ontwerpen voor deze route.

¹¹ Ontleend aan het artikel "Wat is een .....deurkalf?" van Huib Mombers in het tijdschrift "Herenhuis", juli/augustus 2008, blz. 43 (zie ook www.herenhuis.nl)

Schoolvoorbeeld

Een in ander opzicht ingewikkelde opdracht is om het eigen schoolgebouw als voorbeeld te nemen. Je bent zelf dagelijks gebruiker en dat maakt het moeilijker om er visueel afstand van te nemen.

Als basis voor zo'n opdracht kan het boek "Mijn gebouw wordt zo – Architectuur voor jongeren" worden gebruikt.¹² Er wordt in opeenvolgende hoofdstukken beschreven wat een opdrachtgever en een architect doen in de fase van het verlenen van de opdracht, het werken aan het ontwerp en het uiteindelijk bouwen. Elk hoofdstuk eindigt met een opdracht voor de leerling. Als rode draad door de hoofdstukken wordt het schoolgebouw als voorbeeld genomen.

Tips voor het uitwerken in een opdracht:

- Op internet is over dit thema een lesbrief van het Koning Willem II College te vinden.¹³ Die is voor 5vwo en gericht op het ontwerpproces van het "ideale" gebouw. Het geeft daardoor meer inzicht in keuzes die een architect maakt.
- Het Vlaams Architectuurinstituut heeft op haar website een onderdeel educatie http://www.vai.be/educatie/home/home_flash.asp. Daarin worden schoolgebouwen met elkaar vergeleken.

Een opdracht over de eigen school kan bijdragen aan het meer diepgaand beschouwen van gebouwen. Je zou aan deze opdracht een les koppelen over architectuur in de omgeving en daarbij nagaan wat de "idealen" van de betreffende architect en/of opdrachtgever waren.

Het is interessant kennis te nemen van dergelijke opdrachten en hun mogelijke koppelingen aan Cultureel erfgoed. Dat biedt stof tot nadenken over het eindniveau van wat je wilt bereiken op dit gebied. En in welke vorm dat niveau getoetst kan worden.

¹² Theo van Oeffelt; Bernard Hulsman "Mijn gebouw wordt zo – Architectuur voor jongeren" NAi Uitgevers, Rotterdam 1997

¹³ <http://www.w2siv.nl/ckv3/opgaven/Zo%20wordt%20mijn%20gebouw%205vwo05.pdf>

Omdat Cultureel erfgoed vakoverstijgend is kan gedacht worden aan de vorm van een “profielwerkstuk” (onderdeel van het schoolexamen havo/vwo). Dat is een werkstuk waarin op geïntegreerde wijze kennis, inzicht en vaardigheden aan de orde komen, die van betekenis zijn voor het desbetreffende profiel. De school bepaalt of het profielwerkstuk betrekking moet hebben op één of meer vakken (maar kan dat ook aan de leerling overlaten). Wanneer we de argumenten lezen waarom een object onder het Cultureel erfgoed zou moeten vallen volgens de aanvragers – zie de websites van de UNESCO en Erfgoed Nederland¹⁴ – dan zijn die vaak van heel verschillende aard. Juist die brede benadering is een verrijking voor de kijk op onroerend goed. Een aan het profielwerkstuk verwante opdracht zou dan het schrijven van een (fictieve) aanvraag voor het plaatsen op de monumentenlijst van een object uit de eigen omgeving. De leerling moet natuurlijk weten wat voor soort argumenten hout snijden en ook weten hoe je achter de nodige gegevens en andere informatie kunt komen. Als voorbereiding voor een dergelijke opdracht kan je als docent van bestaande monumenten nagaan om welke redenen die op de monumentenlijst zijn gezet en daar een les aan wijden. In plaats van de beschreven profielopdracht kan ook een klassikaal lesprogramma worden uitgevoerd:

- docent en/of klas kiest een potentieel monument uit de schoolomgeving;
- argumenten worden verzameld;
- een document wordt opgesteld ter verzending naar bijvoorbeeld de lokale overheid of provincie;
- als dit document ook echt verzonden kan worden, dan valt misschien een gastspreker te organiseren die namens de ontvanger commentaar levert op de kwaliteit van het stuk en informatie geeft over het beleid inzake CE.

Vanuit de beeldende vakken is de visuele kant natuurlijk het belangrijkste: welke gebouwen of straatmeubilair (zoals een fontein) vind je er bijzonder uitzien en waarom? Het zijn objecten waar anderen misschien dagelijks langslopen zonder te zien wat jij ziet. Hoe laat je die anderen zien wat jij ziet? Het maken van een serie foto's kan een middel zijn. Die moeten dus zo zijn dat het bijzondere goed wordt belicht. Vervolgens wordt achtergrondinformatie verzameld om argumenten voor de status van monument te vinden.

Kleur bekennen

Om van een opdracht voor een voordeur te komen tot een gebouw als totaliteit (school of raadhuis) zijn wel wat stappen nodig. Dat kan een zwaar accent leggen op de gebouwde omgeving. Daarin schuilt het gevaar dat het lesprogramma trekjes van eenzijdigheid kan krijgen. En dan ook nog aandacht besteden aan roerend erfgoed? Er zijn wel meer inhouden dan Cultureel erfgoed belangrijk voor de beeldende vakken. Dat kan ondervangen worden door combinatiemogelijkheden goed uit te buiten. Zo wordt in “Mijn gebouw wordt zo” aandacht besteed aan de vraag wat het beroep van architect inhoudt. En dat is een -kleine- bijdrage aan in eindtermen genoemde Loopbaanoriëntatie en -begeleiding.

¹⁴ <http://whc.unesco.org/en/list> en www.erfgoednederland.nl

Hieronder een voorbeeld van combineren dat meer op beeldende middelen is gericht:

Kleurrijk verleden

Vanuit het beeldend vak geredeneerd is kleur een belangrijk aspect. Wanneer we aan gebouwen denken worden die kleuren grotendeels bepaald door het gebruikte materiaal. Een gevel een keertje verven in een opvallende kleur geeft soms flink wat commotie bij de omgeving en/of de gemeente. Moeten we het dan maar zo onopvallend mogelijk houden? Daar is in de loop der eeuwen vaak heel anders -en verfrissend- over gedacht. Er zijn nog kleursporen van te vinden.

Inspirerend voorwerk is gedaan door Rob van Maanen. Op de website www.kleurspoor.nl zijn 25 wandelroutes te vinden met beschrijvingen van wat je onderweg aan kleuren op gebouwen kunt tegenkomen. De route in Dordrecht is bijzonder.

Bovendien zijn enkele links opgenomen waaronder die naar de Stichting Kleur Buiten die zich bezig houdt met toepassing van kleuren in de bouw.

Gerichte stadswandelingen kunnen effectief zijn. Voor andere mogelijkheden naast het kleurrijke voorbeeld hierboven verwijzen we naar <http://www.ckplus.nl/>

Op de homepage van deze website staat een indeling in vier hoofdterreinen waarvan er drie rechtstreeks verband hebben met Cultureel erfgoed:

- “CKplus: erop uit” met o.a. “Stadswandelingen”
- “CKplus tips” met o.a. “Monumenten Overzicht” en “Cultureel erfgoed site”
- “CKplus onderwijs” met o.a. “geschiedenis-Cult.Erfgoed”

4.2 (Ont)roerend goed

Onder materieel Cultureel erfgoed vallen ook roerende objecten zoals foto's, films, muziekinstrumenten, boeken, schilderijen, beelden, sieraden, munten, zegels, meubels, relikwieën. Deze objecten raken soms gemakkelijker het persoonlijk leven van degene voor wie het betekenis heeft, zoals de ring die je kreeg van je grootmoeder, het bestek en de glazenkast die al generaties lang in familiebezit zijn. Dat zilveren bestek, dat alleen wordt gebruikt als er iets bijzonders met het avondeten is, bijvoorbeeld “hoog bezoek”.

Dergelijke voorwerpen kunnen ingebracht worden door leerlingen, uiteraard met het bijbehorende verhaal. Vervolgens kan vergeleken worden hoe het betreffende voorwerp tegenwoordig wordt vormgegeven en waar de verschillen aan te danken zijn. Deels komen we uit op smaakverschillen, deels op verschillen in functie (b.v. het gebruik van zilverbestek als eerbewijs aan de bezoeker), materialen en vormgevingstechnieken.

Mooi meegenomen

Als je vraagt om een bijzonder voorwerp van huis mee te nemen, dat al lang familiebezit is, dan kan dat verhalen losmaken over hoe oud het is en van wie het was en waarom het zo zorgvuldig bewaard wordt. Voor klasgenoten kan het in eerste instantie gewoon een oud ding zijn, maar na het verhaal gaan “leven”. Ze beseffen hoe belangrijk de context is en de betekenis die de eigenaar er aan geeft. Een eventueel vervolg kan een ‘echte’ tentoonstelling op school zijn, compleet met schriftelijke toelichtingen en/of rondleidingen. Mogelijk is ook voor ouders van leerlingen uit de betreffende klas(sen) expositiebezoek de moeite waard. Zo'n lesprogramma kan een goede opstap zijn voor het bekijken en bespreken van religieuze objecten zoals

relikwieën. De vormgeving van relikhouders en de keuze van juist kostbaar materiaal zijn daardoor heel wat begrijpelijker.

Een belangrijk "bijverschijnsel" kan zich voordoen als er leerlingen uit andere culturen in de klas zitten. Hun keuze en toelichting kan niet alleen over henzelf wat zeggen, maar ook nog in meer algemene zin over de cultuur waar ze deel van uitmaken.

Bijzondere voorwerpen mogen niet altijd meegenomen worden van thuis en/of het geeft praktische problemen (een antieke koekoeksklok past niet altijd in een schooltas). Digitaal fotograferen is dan een alternatief zodat in een PowerPoint presentatie het toch getoond kan worden. Dan kan zelfs een voordeel opleveren als het voorwerp in zijn context getoond wordt (de ereplaats op het buffet). Een probleem kan zich voordoen als het om een erg klein voorwerp gaat, zoals een ring: kan de camera voldoende inzoomen om een acceptabel beeld op te leveren?

Een "bijzonder" voorwerp meenemen is voor leerlingen soms inhoudelijk moeilijk: wat is "bijzonder"? Als hulpmiddel bij dit probleem kan je de leerling het volgende voorleggen: stel dat er brand uitbreekt bij jullie thuis en je hebt maar net de tijd om één ding uit huis te halen. Je weet dat jullie heel goed verzekerd zijn, dus die dure tv kan je rustig laten staan, want je koopt gewoon een nieuwe. Maar (als voorbeeld) die foto's van opa kan je nergens bijbestellen. Wat red je uit het brandend huis (levende wezens zoals familie en huisdieren doen even niet mee)?

Souvenir

Als je op een toeristische plek komt zie je vaak souvenirwinkels. Je kunt meestal wel raden wat er te koop aangeboden wordt. Blijkbaar gaat het om iets dat heel kenmerkend is voor wat op die plek te zien is. En het verkoopt goed, dus kennelijk willen veel mensen hetzelfde aandenken hebben. Het Franse woord souvenir heeft niet voor niets met herinneren te maken.

Dit gegeven kan een uitgangspunt zijn voor een opdracht om eens na te gaan wat nu kenmerkend is voor onze omgeving. Het formuleren van de concrete opdracht is niet gemakkelijk, want wat moet je doen als de school in een saaie flatwijk staat of juist vlakbij het centrum van een prachtig bewaard gebleven vestingstadje? Het beste is om eerst in de klas te bespreken welke vrijstaande gebouwen er in de eigen omgeving staan. Dat kan een kerk zijn, een sporthal, maar ook een benzinstation of een café. Het ene is opvallend door de vorm, met het andere heb je iets vanwege de functie (lekker sporten). De docent geeft enkele keuzemogelijkheden en de leerlingen kiezen op vorm of functie. De opdracht om een souvenir van dit gebouw te maken wordt ingeleid door het bespreken van echte souvenirs (Delfts blauw gekleurde mini grachtenhuisjes e.d.) al dan niet meegebracht door de leerlingen.

Het doel van de opdracht is om iets te maken dat herinnert aan het origineel en tegelijkertijd er leuk uitziet. Daardoor leren de leerlingen er bij stil te staan wat de meest karakteristieke vormkenmerken van het gebouw zijn om herkenning te behouden.

In de nabespreking kan je leerlingen vragen om je voor te stellen dat die gebouwen zouden worden gesloopt: dan wordt de omgeving (nog) saaier. Dat maakt voor de leerlingen begrijpelijk waarom karakteristiek vormgegeven bouwwerken soms worden gespaard bij renovatie van een wijk zelfs al hebben ze hun functie verloren.

Bijvoorbeeld de leegstaande neogotische kerk waarin kantoren of appartementen worden gebouwd. Het straatbeeld blijft op een belangrijk punt zoals het was. Het gebouw zelf is dan een herinnering (souvenir) aan het verleden.

Aan roerend erfgoed kan een dergelijke opdracht worden gekoppeld. Met name als het *niet* om een kostbaar sieraad gaat. De clichéklompjes die menig huis sieren zijn het voorbeeld.

Het gaat daar in wezen om heel gewone gebruiksvoorwerpen, maar die in de loop der tijden in onbruik zijn geraakt. Hoe zou een souvenir van zo'n object er uit kunnen zien? Een andere benadering van roerend erfgoed zoals de pijp van opa is om het bijzondere te accentueren zoals dat bij relikwieën in de loop der eeuwen is gebeurd. Dat is bovendien een uitgelezen moment om op het verschijnsel relikwie in te gaan als voorbereiding op een museum- of kerkbezoek in het kader van CKV.

Doe hetzelfde als wat zij deden

Je kunt ook *activiteiten* uit het verleden en heden met elkaar vergelijken. De leerling doet iets dat iemand honderd jaar geleden ook deed. Omdat we in een andere cultuur zitten, zal het resultaat ook verschillen. En dat maakt weer e.e.a. over het verleden duidelijker. De website van Geheugen van Nederland bevat enkele opdrachten voor de beeldende vakken, bijvoorbeeld "Portretfotografie"¹⁵

CKV - VMBO 3 + 4

Portretfotografie

Deze les draait om een selectie Nederlandse fotoportretten van het begin van de vorige eeuw tot nu toe. De portretten geven de leerlingen een beeld van het fotografisch cultureel erfgoed. Ze vergelijken de bronnen en herkennen de stijlelementen. Deze activerende les is te gebruiken in een lesuur waarbij de leerling in groepsverband de opdrachten maakt.

Doelgroep: VMBO 3 + 4, Kunstenvakken 2 Beeldende vakken Foto

Sluit aan bij:

- BV/K/8 Beschouwen, werk van anderen, reflectief
- BV/K/7 Beschouwen, werk van anderen, reflectief
- Kunstvakken 2 Beeldende vakken

[Begin de les](#) >>

Fotoportretten zagen er honderd jaar geleden heel anders uit dan portretten van nu. Je gaat in deze opdracht oude en moderne foto's bekijken en vergelijken. Daarna maak je met klasgenoten foto's van elkaar.

Andere opdrachten van deze website die een verband hebben met de beeldende vakken:

- Party Fashion Show¹⁶
Ga je naar een feest, dan moet je kiezen wat je zal aantrekken. Tegenwoordig kun je van alles aan, vroeger niet. Door het spelen van de spellen leer je over feestkleding uit de 18e, 19e en 20e eeuw.

¹⁵ <http://www.geheugenvannederland.nl/?onderwijs/les/portretfotografie>

¹⁶ http://www.geheugenvannederland.nl/?onderwijs/les/party_fashion_show

- Ontdek het Mauritshuis ¹⁷

Schilderijen vertellen veel over de tijd waarin het schilderij werd gemaakt. Je maakt een tocht door de kamers van het Mauritshuis en komt vanzelf vragen en opdrachten tegen over de schilderijen.

Deze opdrachten zijn samengesteld vanuit de invalshoek Cultureel erfgoed. Elementen en accenten van die opdrachten zijn daarom hier en daar anders dan bij een “zuivere” CKV-opdracht en kunnen voor extra dimensies zorgen bij bijvoorbeeld museumbezoek. Afhankelijk van de eigen visie zal je aanpassingen maken of je laten inspireren tot een geheel eigen opdracht.

¹⁷ http://www.geheugenvannederland.nl/?onderwijs/les/ontdek_het_mauritshuis

5. Handvatten voor het ontwikkelen van een eigen programma

In de vorige hoofdstukken stonden categorieën van Cultureel erfgoed (zoals roerend en onroerend), enkele schetsen van praktijkvoorbeelden plus wat opmerkingen over leerlijnen zoals “start dicht bij huis”. Hoe is e.e.a. te integreren in het eigen programma?

Daarbij gaan we uit van de volgende aandachtspunten:

- a. In hoeverre sluit Cultureel erfgoed aan bij de visie van de school en die van het docententeam in de beeldende vakken?
- b. Met welke kenmerken van het huidige programma moet rekening worden gehouden (leerlijn qua inhoud en vaardigheden, verdeling van de activiteiten over de leerjaren etc.)?
- c. Zijn er mogelijkheden m.b.t. samenhang met andere vakken of leergebieden?

Deze aandachtspunten kan je als stappen gebruiken voor het ontwikkelen en uitvoeren van lessen.

5.1 Visies van de school en de docenten beeldende vakken

In hoeverre past Cultureel erfgoed in de vakvisie van het team beeldende vakken en in de schoolvisie?

Vakvisie

Voor de beeldende vakken heeft NVTO/VLBV een visietekst opgesteld.¹⁸ Die kan een goed referentiepunt zijn voor de eigen vakvisie. Een visie op Cultureel erfgoed kan ontleend worden aan bijlage 1 “Erfgoed en betekenis”.

We hebben pas wat aan een vergelijking Cultureel erfgoed – vakvisie als er consequenties voor de lespraktijk uit kunnen trekken. Op het niveau van visies vergelijken is een moeizaam en vaak theoretisch, dus niet erg dankbaar karwei.

Daarom is het beter om:

- in een teamoverleg te beginnen met een vluchtige vergelijking (op een brainstorm-achtige manier) die een eerste opzet oplevert van een relatie beeldende vakken – Cultureel erfgoed (“relatie BV-CE”);
- er praktijkvoorbeelden bij te noteren (in een paar woorden) die je te binnen schieten tijdens de bespreking. Niet moeizaam zoeken naar een voorbeeld als dat zich niet snel aandient.

Het is daardoor een grotendeels gevoelsmatige benadering. De aantekeningen over de relatie BV-CE plus praktijkvoorbeelden worden in de volgende fasen af en toe geraadpleegd.

¹⁸ zie bijlage 2 Visietekst NVTO/VLBV

Mogelijke effecten in die volgende fasen:

- a. je komt op toepasselijkere praktijkvoorbeelden;
- b. je bemerkt dat je bepaalde aspecten van de relatie BV-CE tot nu toe weinig of niet in praktijk brengt;
- c. je bemerkt dat bepaalde praktijken niet kloppen met de relatie BV-CE.

Punt a zorgt er voor dat in het team op praktijkniveau niet langs elkaar heen wordt gepraat. Met behulp van b en c kan je het programma verbeteren en/of je visie op de relatie BV-CE aanpassen.

Schoolvisie

Zijn er aandachtspunten uit de schoolvisie van belang? Ook hier gaat het weer om een zo concreet mogelijk niveau. Als bijvoorbeeld -vanuit de praktijkvoorbeelden die je hebt geschetst- het belangrijker wordt om samen te werken met andere vakken, dan hangt de haalbaarheid mede af van de schoolpraktijk: is zoiets een gewoonte op school, wordt het gestimuleerd en/of gefaciliteerd door de schoolleiding? Zo kunnen ook buitenschoolse activiteiten (wandel- of fietstocht, museumbezoek), roosterwensen, inhuren van een externe deskundige voor een gastles enzovoorts op hun haalbaarheid worden ingeschat. En eventueel met de directie worden besproken op een verkennend niveau. Het voordeel van dat laatste is dat schoolleiders soms enthousiast worden en stimulerende maatregelen nemen. Je krijgt bijvoorbeeld de gelegenheid om -samen met een directielid- met een gemeenteambtenaar over een plaatselijk project te overleggen en daar vervolgens ondersteuning van te krijgen.

5.2 Bijstelling van het huidige programma

Beginsituatie

Wat hebben ze gehad in het PO op het gebied van Cultureel erfgoed? Net als bij de visie op de relatie BV-CE is een concreet beeld daarvan heel belangrijk, maar moeilijk en incompleet te krijgen. Er wordt maar zelden overleg gepleegd met PO-scholen en als dat al gebeurt, dan is het voor de beeldende vakken vaak weinig gestructureerd. Je kan ook het startniveau rechtstreeks bij de leerlingen zelf verkennen. De hiernavolgende les is hiervoor (geheel of gedeeltelijk) te gebruiken.¹⁹

¹⁹ http://www.geheugenvannederland.nl/?onderwijs/les/liever_dan

De les combineert erfgoedonderwijs met omgevingsonderwijs. Leerlingen raken zich bewust van bijzondere plekken in hun omgeving en van erfgoed in de buurt. De les is geschikt als zelfstudie of wordt in kleine groepjes gevolgd. De les duurt 50 minuten, exclusief de eindpresentaties van ongeveer vijf minuten per leerling. Voor de eindpresentatie is geen PC nodig.

Doelgroep:

CKV Basisvorming klas 1 of 2

Sluit aan bij:

Beeldende vorming: Bijdrage aan de algemene onderwijsdoelen (Download de docentenhandleiding).

GEHEUGEN VAN NEDERLAND - Bronnenvitrine - Liever dan...

inleiding

bronnenverzameling

artikel

activiteit 1

activiteit 2

activiteit 3

Inleiding

Elke dag sta je op en neem je dezelfde route naar school. Weet jij met je ogen en oren dicht, wat je hebt gezien onderweg? Welke gebouwen, pleinen en beelden vind jij de moeite waard? En ook belangrijk: wat zou je willen veranderen?

In deze les is het de bedoeling dat je graaft in je geheugen. Misschien dat je voor het eerst gebouwen, straten en pleinen echt 'ziet'.

Je gaat jouw omgeving vergelijken met beelden en teksten uit de bronnenverzameling van deze les. Daarna 'verwissel' je gebouwen, pleinen of zelfs foto's uit jouw omgeving met bronnen die je hebt gekozen.

Ga nu naar activiteit 1. Daar vind je een stappenplan voor de eerste activiteit.

Doelgroep

Basisvorming klas 1 of 2 voor alle streams

Discipline:

CKV, omgevingsleer, aardrijkskunde, geschiedenis, beeldende vorming

Leerdoelen:

Je leert wat cultureel erfgoed is en wat monumenten zijn. Je leert goed te kijken naar jouw eigen omgeving.

Tijd:

50 minuten, exclusief de presentaties van 4 minuten per leerling.

Zo heb je in elk geval een beeld van de beginsituatie m.b.t. Cultureel erfgoed.

Strategie voor bijstellen

Er zijn twee hoofdwegen voor onderzoek of het huidige programma veranderd kan/moet worden om Cultureel erfgoed te integreren:

- a. het huidige programma nalopen en brainstormend aanvullingen en wijzigingen noteren. Ook hier weer in de vorm van korte aantekeningen omdat complete uitwerkingen pas zinvol zijn als besloten is of we beginnen met een proefproject of met het bijstellen van een paar opdrachten.
- b. een leerlijn Cultureel erfgoed schetsen n.a.v. de visie op de relatie CE-BV en de losse aantekeningen over praktijkopdrachten. Vervolgens kijken hoe we er ruimte in het huidige programma voor kunnen vrijmaken: door vervangen en/of bijstellen van bestaande opdrachten. Ook kunnen opdrachten vervangen worden door projecten (al dan niet vakoverstijgend in samenwerking met andere vakken).

Hoofdweg a heeft het voordeel van geleidelijkheid met behoud van de eigen identiteit van de beeldende vakken. Het nadeel kan zijn dat er m.b.t. Cultureel erfgoed weinig opbouw in zit (geen leerlijn). Die opbouw heeft hoofdweg b juist wel, maar daar kan de samenhang binnen het totaalprogramma van de beeldende vakken worden verstoord. Welke weg de beste is, hangt af van uiteenlopende aspecten van de situatie op school (visie, faciliteiten, veranderbereidheid etc.). Wordt getwijfeld tussen a of b, dan is het aan te raden om met a te beginnen. Als na verloop van tijd zou blijken dat de veranderingen bevallen, dan kan nog altijd de b-weg worden bewandeld als een vervolg op a.

Overzicht van het huidige programma

Zowel de a- als b-weg veronderstellen een goed overzicht van de inhoud van het programma. Soms staat die in de docentenhandleiding van de methode. Maar wat te doen als dat overzicht nog niet bestaat? Het hieronder beschreven advies is gericht op de onderbouw.

Het programma is in elk geval gebaseerd op de volgende kerndoelen:

Onderdeel F: kunst en cultuur

Met de vijf kerndoelen voor het onderdeel kunst en cultuur wordt het gemeenschappelijke en het gelijkwaardige van de verschillende kunstzinnige disciplines benadrukt. Doel is een brede oriëntatie op kunst en cultuur. Deze kerndoelen geven ook variatie in activiteiten aan: eigen werk maken en presenteren, andermans werk ervaren en plaatsen, verslag doen van activiteiten, en reflecteren op eigen en andermans werk.

48. De leerling leert door het gebruik van elementaire vaardigheden de zeggingskracht van verschillende kunstzinnige disciplines te onderzoeken en toe te passen om eigen gevoelens uit te drukken, ervaringen vast te leggen, verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen.
49. De leerling leert eigen kunstzinnig werk, alleen of als deelnemer in een groep, aan derden te presenteren.
50. De leerling leert op basis van enige achtergrondkennis te kijken naar beeldende kunst, te luisteren naar muziek en te kijken en luisteren naar theater-, dans- of filmvoorstellingen.
51. De leerling leert met behulp van visuele of auditieve middelen verslag te doen van deelname aan kunstzinnige activiteiten, als toeschouwer en als deelnemer.
52. De leerling leert mondeling of schriftelijk te reflecteren op eigen werk en werk van anderen, waaronder dat van kunstenaars.

Om meer zicht te krijgen op wat het eigen programma te maken heeft met deze kerndoelen, is de "Kunst- en cultuurschijf" ontwikkeld. Hieronder staat een toelichting op die schijf.

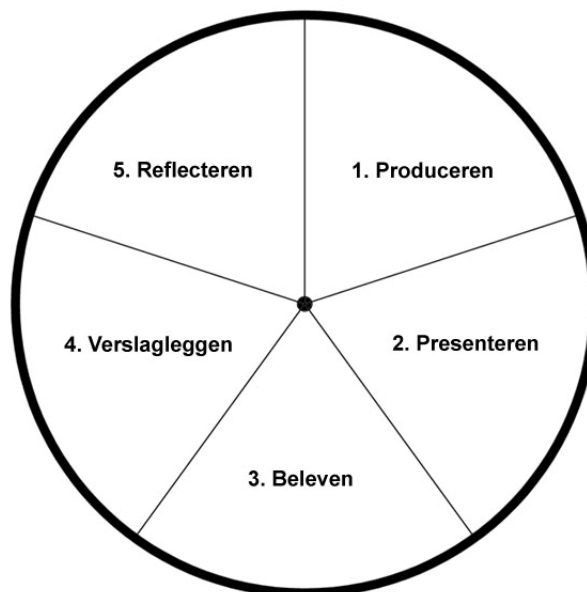
De 'Kunst en cultuurschijf' (zie onderstaande afbeelding) symboliseert een leeropgave met in elke 'taartpunt' een kerndoel. Opzet hiervan is docenten structuur te bieden voor het ontwikkelen of inhoudelijk verantwoorden van leeropgaven. Daarbij is de stelregel dat in elke leeropgave minimaal de vijf kerndoelen een plek krijgen. De verhouding tussen de vijf is echter variabel, afhankelijk van de visie en keuzes van de school (de docent of het team). Een school kan kiezen om meer nadruk te leggen op *reflecteren* of de *beleving* van kunst en cultuur buitenschool, waardoor deze onderdelen een groter aandeel zullen krijgen in de schijf. Daarbij heeft de school de vrijheid om eigen gekozen 'taartpunten' toe te voegen, zoals onderzoeken, samenwerken of andere vaardigheden. Vooral voor docententeams en vaksecties die zoeken naar uniformiteit en verantwoording van hun leeropgaven kan de schijf houvast bieden.

De Kunst en cultuurschijf kan gebruikt worden als:

- ontwikkelformat: een leidraad voor het ontwikkelen van (uniforme) leeropgaven
- checklist: komen alle kerndoelen (voldoende) aanbod?

Afbeelding: Kunst en cultuurschijf

Elke leeropgave bestaat uit minimaal vijf kerndoelen, de verhouding tussen de vijf is echter variabel en wordt bepaald door docent of team.

In bijlage 4 “Lesvoorbeelden” zijn de opdrachten met behulp van dit schema beschreven.

De nummering (1. Produceren, 2. Presenteren etc.) suggereert een volgorde. In werkelijkheid zijn andere volgordes mogelijk, want bij Cultureel erfgoed kan het soms verstandig zijn om bij beleven (punt 3) te beginnen en daar een praktijkopdracht aan te koppelen.

5.3 Aandachtspunten voor bijstelling

Wanneer van het eigen programma een overzicht is gemaakt (bijvoorbeeld met behulp van de kunst- en cultuurschijf), dan kunnen eerder gebrainstormde praktijkvoorbeelden een plaats krijgen. Waar zo'n voorbeeld het beste past, hangt natuurlijk van het bestaande programma af.

Daarnaast kunnen de volgende overwegingen een rol spelen voor de plaatsing van Cultureel erfgoed-opdrachten:

- van simpel te begrijpen naar complexer (denk aan: deur → heel gebouw → wijk → grachtengordel)
- van dicht bij huis (in tijd en/of plaats) naar verder weg. Onder “plaats” verstaan we niet alleen de eigen woonwijk tegenover – bij wijze van spreken – een stad aan de andere kant van de wereld, maar ook persoonlijk erfgoed afkomstig van een eigen voorouder tegenover werelderfgoed van eeuwen geleden.
- keuzes voor roerend en/of onroerend Cultureel erfgoed.
  - voordeel roerend: productieve opdrachten zijn er makkelijk aan te koppelen
  - voordeel onroerend: vaak grote impact op eigen omgeving.

- overwegingen m.b.t. aansluiting onderbouw-bovenbouw (CKV en/of examenprogramma's):
  - aansluiting bij CKV (gebouwen, schilderijen e.d. die in Nederland te zien zijn)
  - aansluiting bij voorgeschreven kunst- en cultuurhistorische kennis in examenprogramma's
  - aansluiting bij voorgeschreven vaardigheden en inzichten in examenprogramma's, b.v. LOB.

Wanneer men een goed beeld heeft van de vele mogelijkheden die Cultureel erfgoed biedt, dan kan het gevaar zich voordoen van een te zwaar accent daarop in het programma. Maar hoe zwaar mag een accent zijn en hoe "meet" je dat? Je vakvisie is je referentiekader, maar geeft niet altijd voldoende houvast. SLO heeft de zogeheten kernconcepten ontwikkeld.

Kernconcepten

In het algemeen vormend deel van het onderwijs gaan we uit van de mogelijke betekenissen van kunst voor de mens. Met dat uitgangspunt heeft SLO de volgende vier hoofdpunten of "kernconcepten" geformuleerd:

1. identiteit en diversiteit
2. inspiratie en vormgeving
3. media en communicatie
4. kunst en maatschappij.

Deze kernconcepten zijn ontwikkeld voor de examenprogramma's van Havo/Vwo, maar bieden ook inspiratie voor de beeldende vakken op het vmbo en in de onderbouw. De hiernavolgende beschrijving per kernconcept ("KC") kan worden gebruikt om ons af te vragen in hoeverre ze overeenkomen met de eigen visie: zijn ze allemaal (even) belangrijk? En vervolgens wat zijn de consequenties voor het programma en de plaats van Cultureel erfgoed daarbinnen?

- KC-1 identiteit en diversiteit
(accent op autonome kunst)
Je identiteit is je persoonlijkheid, je karakter. Wat vind je belangrijk in het leven, wat zijn je idealen en talenten? Hoe is je innerlijk en hoe je uiterlijk? Kunst en cultuur bieden de ruimte om je eigen identiteit te ontdekken en te ontwikkelen, door jezelf te vergelijken met anderen, door kennis te maken met kunstuitingen van anderen en door jezelf in beeld, muziek, taal en/of beweging uit te drukken.
- KC-2 inspiratie en vormgeving
(accent op toegepaste kunst)
Inspiratie is de bron van de kunstenaar én van de ontwerper. Waar haal je je inspiratie vandaan? Uit jezelf of uit je omgeving? Ga je op zoek of overkomt het je? Inspiratie staat aan de ene kant van het ontwerpproces, de uiteindelijke vormgeving aan de andere kant. Welke rol speelt inspiratie bij een opdracht voor een opdrachtgever? en welke stappen zitten tussen begin- en eindproduct?
- KC-3 media en communicatie
(accent op nieuwe media)
De nieuwe media en ICT spelen een belangrijke rol binnen de kunsten. Digitale media leveren snel resultaat en zijn voor iedereen toegankelijk. Zowel fotografie als video zijn voor leerlingen direct toegankelijk. Welke aspecten spelen een rol bij het maken van kunst met digitale media, anders dan bij meer traditionele kunstvormen? Wat is de rol van manipulatie, kun je vertrouwen wat je ziet? Zie je wat je denkt te zien?

- KC-4 kunst en maatschappij
(accent op maatschappelijke betekenis)
De manier waarop we met elkaar omgaan en wat we vanzelfsprekend vinden, vormen onze cultuur: dat wat breed geaccepteerd wordt in onze maatschappij. Kunst laat daar vaak de andere kant van zien. Kunst legt de vinger op de zere plek. Kunst kan nieuw licht werpen op iets, kunst kan vragen stellen. Bij dit kernconcept gaat het vaak om actuele gebeurtenissen en bewegingen in de maatschappij.

Leerlijn

Opdrachten vinden hun plaats in het programma naar aanleiding van de meestal inhoudelijke overwegingen in dit hoofdstuk. We hebben nog heel wat invalshoeken buitenbeschouwing gelaten, bijvoorbeeld de mate van zelfstandigheid die je van de leerling verwacht.

Een ontwikkeling kan je als volgt schetsen:

<i>Start</i>		<i>Ontwikkeling</i>
werken aan gesloten opdrachten	⇒	werken aan meer open opdrachten
begeleid leren	⇒	zelfstandig(er) leren
bepaalde keuzes	⇒	vrijere keuzes voor middelen
benoemen (van vormen en begrippen)	⇒	toepassen
het leer- en werkproces en de verslaggeving gebeuren naar aanleiding van richtlijnen	⇒	steeds meer het eigen werkproces bepalen en vastleggen en op eigen wijze presenteren

De uitwerking van een opdracht Cultureel erfgoed hangt dus heel sterk af van de plaats die deze opdracht in de leerlijn inneemt. Vandaar dat de meeste suggesties in deze publicatie weinig of niet in detail zijn uitgewerkt. Soms zijn er toch details toegevoegd om de bedoeling duidelijk te maken, maar ze zullen in de praktijk bijna altijd aangepast moeten worden aan de doelgroep en de plaats in de leerlijn. In bijlage 4 "Lesvoorbeelden" zijn enkele voorbeelden opgenomen die door SLO medewerkers in samenwerking met docenten zijn gemaakt. Of en waar ze te gebruiken zijn, daar valt vooraf niets over te zeggen. De diversiteit is bedoeld ter inspiratie, zoals Cultureel erfgoed inspirerend kan zijn voor de leerling om zich bewust te worden van de wereld waarin hij leeft.

Bijlage 1:

Erfgoed en betekenis

Bron: Website Erfgoed Nederland

<http://www.erfgoednederland.nl/erfgoed-nederland/organisatiestructuur/erfgoed-en-betekenis>

Erfgoed en betekenis

Erfgoed Nederland definieert erfgoed als de door verschillende generaties overgedragen materiële (objecten) en immateriële (verhalen) cultuuruitingen van een samenleving.

Erfgoed is daarmee cultureel divers. Wat voor de ene groep erfgoed is, hoeft dat voor de andere groep niet te zijn.

Vandaag koestert men schaarse stadspoorten als zichtbare restanten uit vervlogen tijden. Diezelfde stadspoorten beletten in de negentiende eeuw de stedelijke economische groei. Nu bewaart men stadsrekeningen als kostbare geschiedenisbronnen. In de Franse tijd zijn ze als brandstof gebruikt.

Betekenenissen van erfgoed

Erfgoed vormt het 'cultureel kapitaal of het inspirerend vermogen' van mensen en gemeenschappen. Zo vormen ze hun identiteit. Formuleren ze hun imago. Erfgoed maakt een samenleving bewust van haar afkomst en cultuur.

De betekenissen van erfgoed in de samenleving:

1. Maatschappelijk draagvlak: erfgoed geeft richting aan toekomst
Door erfgoedbehoud ontleent een samenleving betekenis aan het verleden en geeft ze richting aan haar toekomst. Het proces van behoud is onderhevig aan de tijdgeest en daarbij behorende visies en opvattingen.
2. Cultureel: erfgoed draagt bij aan onderling respect en waardering
Door erfgoed leert men de achtergronden van anderen kennen. Erfgoed draagt daarmee bij aan meer onderling respect en waardering. De Raad voor Cultuur noemt dat 'cultureel burgerschap'.
3. Sociaal: erfgoed heeft invloed op herkenning, erkenning en waardering
Meer aandacht voor erfgoed in de directe woonomgeving van mensen heeft positieve invloed op de herkenning, erkenning en waardering voor het bijzondere van een straat, buurt of wijk. Erfgoed speelt zo een rol bij oplossingen voor sociale vraagstukken.
4. Economisch: erfgoed trekt mensen aan
Bij herinrichtingplannen kunnen historische elementen worden geïntegreerd in een nieuw bebouwde omgeving met nieuwe functies. Zo'n omgeving kan zich ontwikkelen tot een culturele hotspot met een aantrekkelijk vestigingsklimaat. Erfgoed heeft ook een economische betekenis in de toeristenindustrie. Waar erfgoed wordt beleefd, zijn grote groepen toeristen uit binnen- en buitenland te vinden.

5. Internationaal: gemeenschappelijk (erfgoed)verleden
Vragen stellen over de betekenis en de rol van erfgoed in de samenleving kan niet zonder internationale dimensies. Zo deelt Nederland met landen als Ghana, India, Indonesië, Sri Lanka, Suriname en Zuid-Afrika een gemeenschappelijk (erfgoed)verleden.

6. Cultureel planologisch: erfgoed(sector) betrekken bij vormgeving van Nederland
Nederlands landschap is bij uitstek cultuurlandschap. Verkaveling, stedelijke woonomgevingen, polders en zelfs bossen zijn door menselijke inspanning tot stand gekomen. Archeologie en monumentenzorg zijn bij planningsvraagstukken onmisbare schakels. Een grotere betrokkenheid van de erfgoedsector bij de vormgeving van Nederland is daarom van belang.

Bijlage 2:

Visietekst NVT0/VLBV

Versie februari 2007 (gepubliceerd in de vakbladen van april 2007)

Het beeldend onderwijs

De invloed van beelden is ongekend sterk. Ze beïnvloeden niet alleen onze samenleving, maar ook ons persoonlijk ervaren, denken en doen. De hoeveelheid beelden blijft toenemen en voortdurend ontstaan nieuwe vormen.

Het onderwijs is onderdeel van onze beeldrijke en zich steeds veranderende cultuur. Het beeldend onderwijs wil daarom dat de leerlingen zich bewust worden van de rol die zij daarin spelen en dat zij goed geïnformeerde, zelfstandige, actieve en kritische deelnemers worden. Ze moeten 'beeldwijs' worden, dat wil zeggen dat zij de vormen van beeldcommunicatie verstaan en gebruiken. Daartoe leert het beeldend onderwijs de leerlingen twee dingen: beelden begrijpen en beelden maken.

Wat het eerste betreft: het beeldend onderwijs brengt leerlingen beeldbegrip bij, het denken óver en ín beelden. Wat het tweede aangaat: het leert leerlingen een eigen, beeldend vermogen ontwikkelen. Zij leren met beeldaspecten, materialen en technieken op persoonlijke wijze vormgeven.

Het begrijpen en maken van beelden staat niet los van elkaar. Ze zijn nauw met elkaar verbonden. Het beeldend onderwijs richt zich op productie, receptie en reflectie. Deze drie aspecten vormen een eenheid en worden in samenhang onderwezen.

Productie

Wanneer het beeldend onderwijs zich richt op de productie, maken de leerlingen zelf beelden en brengen zij hun beeldend vermogen tot ontwikkeling. Hierdoor kunnen ze vormgeven aan wat ze ervaren, voelen en denken: verbeelden. Op deze wijze nemen ze deel aan een vorm van beeldcommunicatie.

Receptie

Bij receptie richt het beeldend onderwijs zich op het vermogen tot beleven, beschouwen en interpreteren van beelden. Onderwijs in het waarnemen en analyseren van beelden leidt tot inzicht in beeldcommunicatie, vooral in relatie tot de persoonlijke en culturele context.

Reflectie

Het beeldend onderwijs wil ook het vermogen tot reflectie ontwikkelen. Het brengt de leerlingen kennis bij van kunst- en cultuurhistorie en vaardigheid in het analyseren van beelden. Tegen deze achtergrond kunnen zij hun eigen vormen van beeldcommunicatie en die van anderen leren ervaren en verstaan, daarover nadenken, praten, schrijven en discussiëren.

Bijlage 3:

Literatuur en websites

In deze bijlage een kleine, maar gerichte keuze uit de vele mogelijkheden.

- De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (Zeist) heeft "Monumenten in Nederland" uitgegeven, een reeks boeken waarin per provincie een overzicht wordt gegeven van alle cultuurhistorisch waardevolle monumenten in Nederland (Waanders Uitgeverij, Zwolle).

- Cor v Eldic, Michel Bakker, Meindert Stokroos "ANWB Monumentenboek Nederland; Monumenten uit de 19e & 20e eeuw" ANWB bv, Den Haag 2003.

- Theo van Oeffelt; Bernard Hulsman "Mijn gebouw wordt zo – Architectuur voor jongeren" NAI Uitgevers, Rotterdam 1997.

- Heritage Education www.hereduc.net

De volgende publicatie is te downloaden van deze website:

Veerle De Troyer (eindredactie) "Erfgoed in de klas; een handboek voor leerkrachten" uitg. Garant Antwerpen - Apeldoorn, 2005 (ISBN 90-441-1801-3)

Tekst op de achterflap:

Erfgoed in al zijn vormen staat de jongste tijd opvallend in de kijker. Het basis- en secundair/voortgezet onderwijs spelen op die evolutie in. Maar er is meer: erfgoed leent zich ook uitstekend om nieuwe pedagogische tendensen, zoals vakoverschrijdend werken en projectwerk, toe te passen. Over heel Europa zijn al heel wat boeiende aanzetten daartoe gegeven.

Een overkoepelend project over erfgoededucatie in een Europese context - met een vernieuwend opleidingspakket, dito materiaal en goede praktijkvoorbeelden - ontbrak vooralsnog. In die leemte wil HEREDUC (HERitage EDUCation), een onderdeel van de Comenius 2.1.-actie binnen het Socrates-programma van de Europese Unie, voorzien. Dat doet het project met dit handboek en de bijbehorende website www.hereduc.net. Het handboek bevat algemene beschouwingen over erfgoed in Europa en spitst zich toe op de manier waarop leerkrachten dit erfgoed in hun lessen kunnen integreren, zowel in het basis- als het secundair/ voortgezet onderwijs. De teksten zijn geschreven met het oog op de praktijk. Het boek besluit met een reeks van 34 inspirerende praktijkvoorbeelden uit vijf Europese landen en een selectieve bibliografie over het onderwerp.

- De Werelderfgoed lijst is te vinden op <http://whc.unesco.org/en/list>.

- Erfgoed Nederland <http://www.erfgoednederland.nl/>

Website over Cultureel erfgoed in de breedste zin van het woord.

Doelgroep: Erfgoed Nederland richt zich op erfgoedprofessionals en erfgoedvrijwilligers

Kijk vooral bij programmalijnen voor concrete projectomschrijvingen.

Zoek ook op: 'hereduc'.

- Bond Heemschut <http://www.heemschut.nl/>

Voor veel interessante websites klik op de Homepage op “erfgoed links” of ga rechtstreeks naar <http://www.heemschut.nl/links/index.htm>.

Bijvoorbeeld websites over molens zijn te vinden:

- onder het kopje “Algemeen” op “Molenpagina” (<http://molen.startpagina.nl/>) waarin onder “De Molendatabase” over elke molen in Nederland detailinformatie is te vinden.
- onder het kopje “Bescherming” op “De Hollandsche Molen” (<http://www.molens.nl/>) voor allerlei educatief gerichte info.

De vereniging Bond Heemschut zet zich in voor het behoud van cultuurmonumenten en heeft ook een nieuwsbrief. Die houdt je op de hoogte van wetenswaardigheden uit de provincies, excursies en andere evenementen. Het abonnement is gratis, zowel voor leden als niet-leden van Heemschut.

- De Geschiedenis Canon <http://entoen.nu/>

Molens komen ook voor in de canon (1612): <http://entoen.nu/po/beemster> is een voorbeeld van veel informatie die voor leerlingen leuk en interessant is.

- Geheugen van Nederland www.geheugenvannederland.nl

Het Geheugen van Nederland is het nationale programma voor de digitalisering van het Nederlands cultureel erfgoed. Het programma wil de (verborgen) collecties van archieven, musea en bibliotheken digitaliseren en beschikbaar stellen op Internet. Al het digitale materiaal -afbeeldingen, maar ook geluid, bewegend beeld en tekst- is te bekijken en te beluisteren via www.geheugenvannederland.nl.

De website laat zich het best omschrijven als een enorme digitale schatkamer van het Nederlands verleden. Bezoekers kunnen door tientallen historische collecties bladeren, of gericht zoeken naar (beeld)materiaal over een specifiek onderwerp.

E.e.a. is geordend via thema's waaronder “Kunst en cultuur”: Van Jeroen Bosch tot Peter van Straaten en van straatliedjes tot dichtkunst: erfenissen uit de nationale (volks)cultuur.

Subthema's binnen dit thema:

- Beeldende kunst
Schilders, beeldhouwers, tekenaars en ontwerpers van de 16e eeuw tot nu.
- Kunstnijverheid
(Gevonden) voorwerpen uit zee, stad en land.
- Literatuur
Naar de letter: Nederlandse poëzie en proza.
- Mode
Kledingontwerp als kunst.
- Theater en muziek
Van het Oud-Hollands poppenspel tot de klassieke composities van Alphons Diepenbroek.

Elk thema geeft toegang tot een aantal afbeeldingen.

De site heeft ook een apart educatief gedeelte. Docenten en leerlingen uit het voortgezet onderwijs vinden hier digitale lessen die ontwikkeld zijn op basis van bestaande Geheugencollecties.

Websites met handige links:

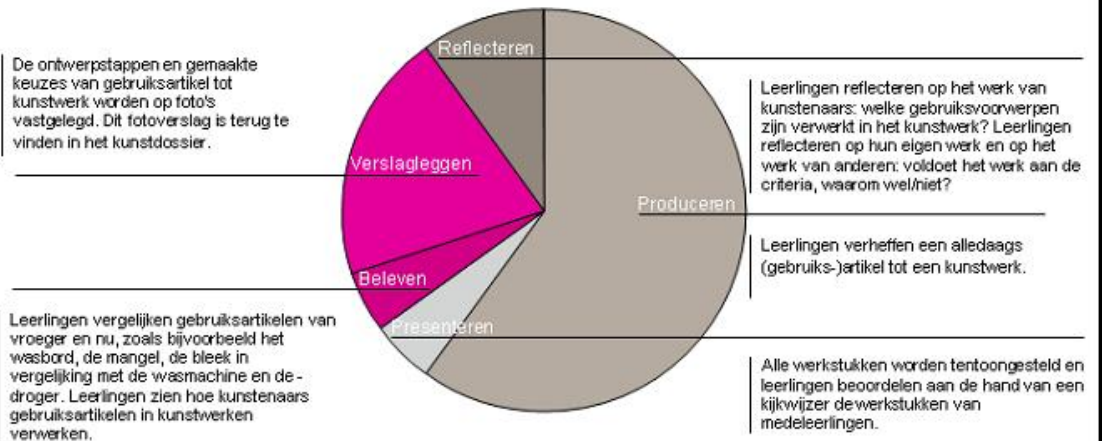
- <http://www.projectloketcultuur.nl>
Deze portal bevat beschrijvingen van honderden projecten die in het verleden zijn uitgevoerd of momenteel draaien. Klik in de homepage op Onderwijs. Typ in het vakje "zoek in Onderwijs" het woord Erfgoed en er komen heel wat projecten tevoorschijn.
- <http://monumenten.startpagina.nl/>
met heel veel o.a.
  - "provincies, erfgoedhuizen"
  - "Dorpen, steden en stadswandelingen"
  - "Boeken tijdschriften" (dan weet je dat ze bestaan)
- www.monumenten.nl
  - klik op "regio" voor adressen t.b.v. plaatselijke info
- CKplus <http://www.ckplus.nl/>
Op de homepage van deze website staat een indeling in vier hoofdterreinen waarvan er drie rechtstreeks verband hebben met Cultureel erfgoed:
  - "CKplus: erop uit" met o.a. "Stadswandelingen"
  - "CKplus tips" met o.a. "Monumenten Overzicht" en "Cultureel erfgoed site"
  - "CKplus onderwijs" met o.a. "geschiedenis-Cult.Erfgoed"
- <http://www.kunstophetweb.nl/erfgoed.htm>
Een gebruiksvriendelijke portal met links naar websites over CKV en cultuureducatie. Je kunt o.a. "Monumenten" aanklikken.
- <http://cultuureducatie.startpagina.nl>
Startpagina met allerlei links naar relevante sites op het gebied van de kunst- en cultuureducatie.

Bijlage 4: Lesvoorbeelden

SLO medewerkers hebben in nauwe samenwerking met docenten uit het veld een aantal lesideeën geformuleerd waarin onderwerpen uit Cultureel erfgoed zijn gekoppeld aan hedendaagse kunst. Deze zijn ook te vinden op www.durftecombineren.slo.nl. In deze bijlage staat per bladzijde een lesvoorbeeld in een kader. Onder dat kader staan soms suggesties voor uitwerkingen, alternatieven en/of bronnen.

Titel: WAT EEN SCHOONE ALLEDAAGSCHE DINGEN

"Maak van een alledaags gebruiksartikel een kunstwerk!"

Impuls

Bezoek een industrieel vormgever, een ontwerpstudio, de eindexamenexpositie van een kunstacademie of nodig een professional uit en laat hem zijn werkproces uitleggen.

<i>Cultureel erfgoed</i>	<i>Hedendaagse kunst</i>
<ul style="list-style-type: none"> Ambachtelijke gebruiksartikelen, zoals een mangel, een garde, enzovoort. Ready made's van Marcel Duchamp en Pop art. 	<ul style="list-style-type: none"> Hedendaagse gebruiksartikelen, zoals een wasdroger, mixer, enz. Werk van Ted Noten (tas van ringen), Suzanne Dekker en Hugo Kaagman (delftsblauw tegeltje), Jurgen Bey (verschillende ontwerpen), Maarten Baas (furniture), Koen van Mechelen (kippenrassen).

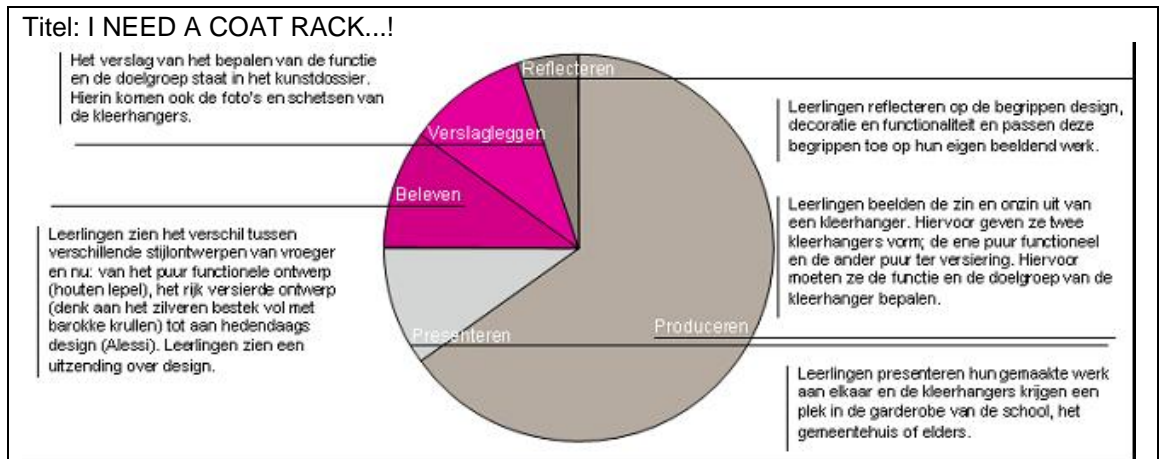
Tijdsindicatie: 6 x 100 min.

Doelgroep: Klas 1

Voorkennis: Leerlingen hebben een workshop materialen en technieken gevolgd.

Bronnen: Gebruiksartikelen (werkvorm: maak er een wedstrijd van: welke groep kan binnen één minuut de meeste gebruiksartikelen noemen? Welke groep kan binnen 10 minuten de meeste gebruiksartikelen verzamelen?).

De bijdrage van een dergelijke opdracht aan doelstellingen van Cultureel erfgoed kan zijn dat de leerling zich van de vorm en/of betekenis van het oorspronkelijk object meer bewust wordt. Je kunt dat benadrukken door in de start van de opdracht het erfgoed (b.v. de mangel) te vergelijken met het hedendaagse voorwerp (b.v. de wasdroger). Wat voor inspiratie levert dat op (b.v. de mangel op een voetstuk zetten en dat voetstuk uitvoeren in een miniatuurvorm van de wasdroger en van materiaal dat past bij dat van de mangel)? In dit voorbeeldje wordt dus aan het erfgoed zelf niets veranderd, maar letterlijk op een voetstuk geplaatst om er een "kunstwerk" van te maken.

"Geef vorm aan de functionele zin en onzin van een kleerhanger!"

Impuls

Bekijk een uitzending van Neon over toegepaste kunst (Schooltv).

<i>Cultureel erfgoed</i>	<i>Hedendaagse kunst</i>
Het ontwerp van bijv. bestek, een stoel van 1850 tot nu; de verschillende stijlen.	Hedendaags design (denk bijvoorbeeld aan bling-bling artiesten en vormgevers).

Tijdsindicatie: 6 x 100 min.

Doelgroep: Klas 1

Voorkennis: Leerlingen moeten diverse materialen en technieken beheersen.

Bronnen:

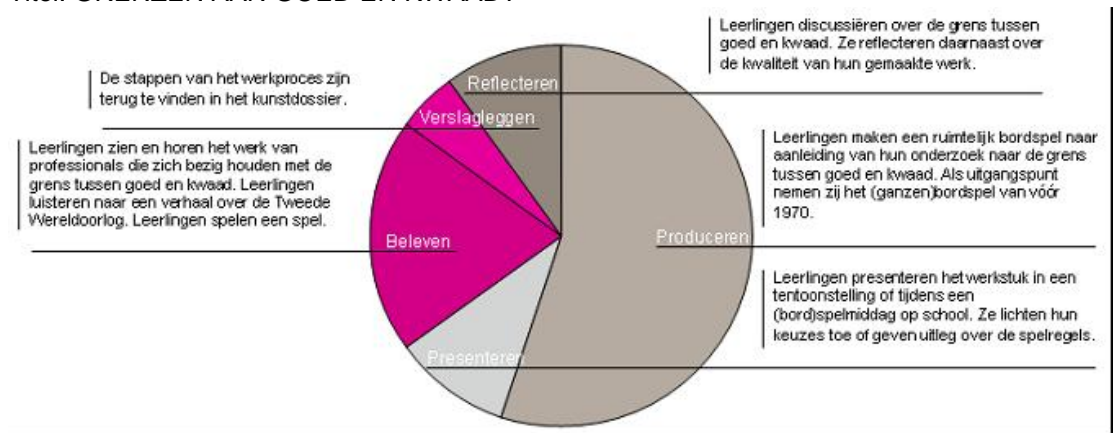
- Informatie over bling bling; videoclips
- Informatie over de consumptiemaatschappij.

Deze opdracht kan worden toegespitst op het verschijnsel dat mensen aan gebruiksvoorwerpen die in onbruik zijn geraakt een andere functie of betekenis te geven. Denk aan de dakpan als naambord naast de voordeur of de klompen die er naast hangen en dienst doen als bloempotjes voor geraniums. Een relatie leggen met doelstellingen van Cultureel erfgoed is niet makkelijk: enerzijds wordt het object qua vorm gewaardeerd, anderzijds wordt de functie genegeerd. Maar als een bijzonder vormgegeven kantoor van een failliete brouwerij wordt omgebouwd tot appartementencomplex, dan is eigenlijk hetzelfde aan de hand. We kunnen aan die vergelijking wel eisen ontlenen, bijvoorbeeld om de oorspronkelijke vorm maximaal intact te laten.

Dat geeft in de nabespreking aanleiding om ook met de leerlingen die vergelijking te maken en in aansluiting daarop zo'n object te bezoeken, bijvoorbeeld een watertoren waarin nu een kantoor is gevestigd.

Titel: GRENZEN AAN GOED EN KWAAD?

"Maak een ganzenbordspel over goed en kwaad!"

Impuls

Breng een bezoek aan kamp Westerbork of Amersfoort.

<i>Cultureel erfgoed</i>	<i>Hedendaagse kunst</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Oud Hollandse (bord)spelen. • Verhaal van een kind uit WOII. • Verzetsliederen, organisaties. • Oorlogsmonumenten. 	<ul style="list-style-type: none"> • Computer games. • Verhaal van een kind uit een oorlogsgebied (vluchteling). • Ali B en Marco Borsato, War child. • Werk van DeMakersVan (lace fence), Philippe Starck (guns collection), Chris Burden (hond aan een paal), Matthias Megyeri (sweet dreams security).

Tijdsindicatie: 6 x 100 min. (excl. spelmiddag)

Doelgroep: Klas 1

Voorkennis: Leerlingen moeten de basistechnieken en materialen kunnen hanteren.

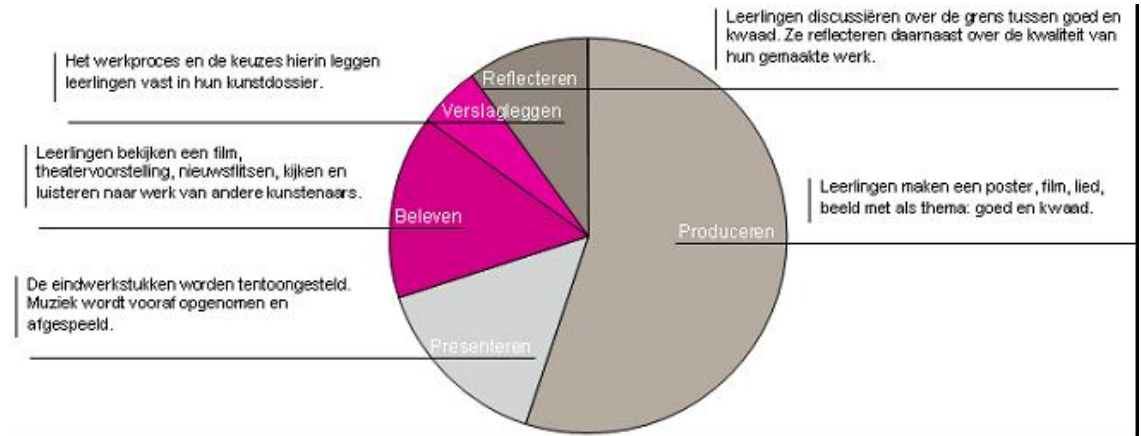
Bronnen:

- Leerlingen verzamelen thuis verhalen over de oorlog
- Start elke les met een bericht over goed en kwaad uit het nieuws van de dag.

Deze opdracht is gekoppeld aan een belangrijke gebeurtenis. Dat maakt de materiële en immateriële objecten (zoals verhalen) die daaraan herinneren tot Cultureel erfgoed. De vertaling naar een ganzenbordspel geeft gelegenheid om je gevoel daarbij vorm te geven. Een zeer belangrijke factor is daarbij hoe je jouw gevoel omzet in spelregels. Omdat hierdoor andere schoolvakken (Nederlands, maatschappijvakken) een belangrijke rol spelen is het een idee deze opdracht uit te werken in een vakoverstijgend project.

"Grenzen aan goed en kwaad" leent zich op zich wel voor opdrachten met een hoofdzakelijk beeldend accent. Om dat te laten zien is de hiernavolgende opdracht op hetzelfde thema gebaseerd.

Titel: GRENZEN AAN GOED EN KWAAD?

"Geef je mening en laat je protest zien!"

Impuls

Bekijk de film: 'Cool' van Theo van Gogh.

Bekijk een toneelstuk met als thema goed en kwaad, pesten (bijvoorbeeld: 'Game Over' van theaterstichting Pro-Phaistos.)

<i>Cultureel erfgoed</i>	<i>Hedendaagse kunst</i>
Pamfletten, propaganda- en protestmateriaal.	Hedendaags propaganda- en protestmateriaal.

Tijdsindicatie: 6 x 100 min. (excl. film kijken)

Doelgroep: Klas 2

Voorkennis: Leerlingen kunnen verschillende materialen en technieken hanteren.

Bronnen: Monument 'de Schreeuw' (voor Theo van Gogh), de moord en het werk van Theo van Gogh, de film 'Submission', film 'American History X', de rel rondom Deense spotprenten, portretten van Marlene Dumas.

"Goed en kwaad" is een centraal gegeven in religie. Voorstellingen in kerkgebouwen (beelden, wandschilderingen, glas-in-loodramen) hebben daar vaak mee te maken. Meestal is voor de leerling achtergrondinformatie nodig om dat verband te leggen (legende over de afgebeelde heilige etc.). Wanneer er echter monsters in beeld zijn, dan kom je al snel uit op Goed en kwaad.

Monsters spelen ook een grote rol in diverse sprookjes, games, sciencefictionfilms en stripverhalen. Dat kan de vraag oproepen naar overeenkomsten en verschillen tussen monsters van toen en nu. Waren mensen vroeger voor andere dingen bang dan tegenwoordig?

De start van een opdracht kan het verzamelen van afbeeldingen uit strips e.d. van een monster, liefst in een monsterachtige scène. Dan een bespreking vanuit de vraag welke visuele kenmerken een monster heeft en hoe de context in een tekening (vorm, kleur, compositie) het karakter van een nachtmerrie nog versterkt. Als contrast kan de vraag behandeld worden hoe je dan in beeld brengt dat iets juist goed is (andere kleurcombinaties etc.).

De opdracht kan aan de leerling ook meer ruimte bieden voor invulling dan alleen maar monsters door in te gaan op allerlei *symbolen* van goed en kwaad.

Zo kan bijvoorbeeld de afkeer van het hakenkruis worden toegelicht en de betekenis van de sigaret voor de een als symbool van volwassenheid en voor de ander van verslaving.

Een bezoek aan een kerkgebouw heeft in dit verband als accent hoe daar goed en/of kwaad verbeeld is. De praktijkopdracht is vervolgens: ontwerp een modern alternatief voor een van de voorstellingen. Bij de nabespreking kunnen kunsthistorisch interessante versieringen in middeleeuwse kerken (fresco's, timpanen, kapitelen van zuilen etc.) als vergelijkingen worden gebruikt.

Titel: IK MANIPULEER, JIJ MANIPULEERT, WIJ MANIPULEREN, ZIJ...

Leerlingen maken een storyboard voor het reclamefilmpje. Dit is terug te vinden in het kunstdossier.

Leerlingen reflecteren op het effect van reclame, toen en nu, gaan op zoek naar de humor in reclame en bekijken hoe ze humor in hun eigen reclamefilmpje kunnen gebruiken. Daarnaast reflecteren de leerlingen op het werkproces en het samenwerken in een groepje.

Leerlingen kijken naar reclames van vroeger en nu. Leerlingen spelen in een reclame.

Leerlingen maken een reclamefilmpje om iets onzinnigs te promoten. Hierbij gaan ze uit van historische reclamefilmpjes.

De reclamefilmpjes worden tijdens een presentatieavond vertoond. Enkele leerlingen presenteren zich als acteur in het reclamefilmpje. Ook kunnen de filmpjes op www.youtube.com worden gezet: degene met de meeste en hoogste waarderingen wint een filmprijs.

"Maak een reclamefilmpje met een onzinnig en historisch tintje!"

Impuls
Laat leerlingen een workshop filmtechniek volgen.
Nodig iemand van een reclamebureau uit.

<i>Cultureel erfgoed</i>	<i>Hedendaagse kunst</i>
(Wasmiddelen)reclames van toen.	(Wasmiddelen)reclames van nu.

Tijdsindicatie: 6 x 100 min.
Doelgroep: Klas 2
Voorkennis: Leerlingen moeten een filmcamera kunnen hanteren.
Bronnen: Reclames, www.schooltv.nl (over massamedia), www.youtube.com.

Reclame van vroeger is hier en daar nog op zijgevels van gebouwen te zien en soms prachtig gerestaureerd. Als je het onderwerp waarover de reclame gaat, bijvoorbeeld speculaasreclame,²⁰ dan kan eerst een praktijkopdracht over een vergelijkbaar product worden gegeven ("maak een poster waarin je lekker wordt gemaakt voor snoepgoed xxx").

²⁰ Zie bijvoorbeeld de speculaasreclame van M.J. Top & ZN. op de Plompetorengracht in Utrecht.

Achtergrondinformatie om voorbeelden te vinden voor de eigen omgeving:

- Historische Gevelreclames Amsterdam (zie www.gevelreclames.nl)
Verwijst zeer uitgebreid en goed geïllustreerd naar Amsterdamse voorbeelden. Ook buiten Amsterdam worden per gemeente adressen genoemd, maar met illustraties van wisselende kwaliteit of zelfs ontbrekend.
- Stichting Tekens aan de wand (<http://www.historischegevelreclames.nl/>)
Een jonge stichting die zich inzet voor historische gevelreclames. Overal in Nederland zijn nog historische reclames te vinden die inmiddels hun functie hebben verloren zoals tegeltableaus, neonreclames en geschilderde muurreclames. Als je “Galerij” aanklikt, vind je daar goed in beeld gebrachte voorbeelden uit allerlei plaatsen in Nederland.

SLO is het nationaal expertisecentrum voor leerplanontwikkeling. Al 30 jaar geven wij inhoud aan leren en innovatie in de driehoek tussen overheid, wetenschap en onderwijspraktijk. Onze expertise bevindt zich op het terrein van doelen, inhouden en organisatie van leren. Zowel in Nederland als daarbuiten.

Door die jarenlange expertise weten wij wat er speelt en zijn wij als geen ander in staat trends, ontwikkelingen en maatschappelijke vraagstukken te duiden en in een breder onderwijskader te plaatsen. Dat doen we op een open, innovatieve en professionele wijze samen met beleidsmakers, scholen, universiteiten en vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven.

SLO

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
F 053 430 76 92
E info@slo.nl

www.slo.nl

slo